

SOMOGYI ÉVA:

Königgrätz után

Egy nagyobb monográfiában tervezzük felvázolni azt az utat, amelyet az osztrák-német polgárság tett meg az 1861-es centralista februári pátenstől 1867-ig, a dualizmus elfogadásáig. Ritkán fordul elő, hogy egy osztály politikai pályája egyetlen tényező hatására törjön meg. Az osztrák-német liberális polgárságot sem kizárólag Königgrätz kényszerítette az összbirodalmi centralizáció „feladására”, a dualizmus elfogadására. Viszont kétségtelen, hogy 1866 júliusában a poroszoktól elszenvedett váratlan vereség elhatározó erejű volt; a birodalom császárában és polgárában egyaránt az „élethalálharc” vízióját, a katasztrófa érzését ébresztette.

Mit jelentett valójában Königgrätz a kiegyezéshez vezető úton? — ezt igyekszik megvilágítani készülő munkánk itt közölt fejezete.

A „kényszerhelyzet”

„Ez élethalálharc, amelynek... célja, hogy bennünket elpusztítson. Ha ellenünk van az egész világ, és nincs egyetlen barátunk sem, kevés kilátásunk lehet a sikerre. De mindaddig védekeznünk kell, amíg csak lehetséges, mindvégig teljesíteni kötelességünket, hogy aztán becsülettel halhassunk meg. Még mindig csak rossz álmoknak tűnik, ahogy a sors üldözött bennünket. Reményeink néhány óra alatt szertefoszlottak, derék szerencsétlen seregünk legjobb erői elpusztultak, vagy megnyomorodtak”¹ — írta végkétségbeesésében az istennek tartozó felelősség tudatával az uralkodó.

Königgrätz a Habsburg *dinasztia* vereségét hozta. Ferenc József császár, aki egykor a leghatalmasabb német uralkodó volt, lemondott a Német Szövetségben játszott szerepéről, hozzájárult ahhoz, hogy „Németország az osztrák császári állam részesedése nélkül új alakot kapjon”. A császár méltán duzzogott, hogy potenciális szövetségesei a bajban nem siettek segítségére, hogy a franciák uralkodója békeközvetítőként kedvezőtlenebb feltételeket ajánlott, mint a porosz miniszterelnök. De a Habsburg Monarchia fennmaradt. A soknemzetiségű közép-európai birodalom nagyhatalmi létét senki sem tagadta. A győztes Poroszország egyetlen darab osztrák földre sem tartott igényt.

A háború elvesztése mégis alapvető változást hozott Ausztria helyzetében. Königgrätznél a Monarchia elvesztette német hátterét. A katonai kudarc nem pusztán az osztrák sereg gyengeségét bizonyította a porossal szemben, nem egyszerűen nagyhatalmi presztizsvesztés volt. Ausztria kiszorult a Bundból, s ezzel nemzeti jellege vált kérdésessé egy olyan korszakban, amikor a nemzeti

¹ Briefe Kaiser Franz Josephs I. an seine Mutter 1838—72. Hrsg. Franz Schnürer. München. 1930. 357—358. 1. 1866. aug. 22.

elv döntő momentum, államalkotó és birodalombomlasztó tényező volt. A birodalom nemzeti jellegének elvesztése az *osztrák-németség* személyes és speciális veresége volt. A Habsburg császár nem mutatott nagy rokonszenvet a nemzeti törekvések iránt. Az osztrák-németséget a Monarchia ugyanolyan elemének tekintette, mint a cseheket vagy a magyarokat, legfeljebb lojalitásukban különböztette meg őket. Ferenc Józsefnek imponáltak a nagynémet egységtervek, de a frankfurti fejedelmi találkozóban sem a német nemzeti ügy megvalósulását látta, a birodalmi koronát nem annyira a német nemzet, mint az egykori Német Római Császárság koronájának érezte.

A német nacionalizmus hordozója a Monarchiában természetesen az osztrák-német polgárság volt. Königrätz ismét felébresztette benne a németiséghez, a nagy német nemzethez tartozás tudatát, és egyben a nemzeti kétségbeesést is, a „Finis Austriae” gondolatát (Anastasius Grün), vagy ahogy Grillparzer fogalmazott: „Als deutscher bin ich geboren, / Bin ich noch einer?”²

Az 1859-es háború, az abszolutizmus válsága óta igyekeztek a Monarchia politikusai a birodalomnak új és tartós jelleget adni. Három érett program született: Schmerling összbirodalmi centralizmusa, Belcredi tartományokra épülő konzervatív föderalizmusa és Deák német-magyar dualizmusa. A kérdés az, hogy a nagy megrázkódtatás, az alapjában új történeti szituáció melyik megoldásnak kedvezett. Ne feledkezzünk meg arról, hogy az osztrák-németség akkor vesztette el külső nemzeti támaszát, amikor Ausztriában a szlávokkal rokonszenvező föderalista antiliberalis kormányzat volt hatalmon. Ez a tény még érzékenyebbé tette a német politikában elszenvedett vereség iránt, megerősítette nemzeti tudatát, törekvéseit. A két körülmény — Ausztria új nemzetközi helyzete és belső antiliberalis és főként centralizmus ellenes kormányzati rendszere — együtt és egyszerre gyakorolt hatást az osztrák-németség politikai törekvéseire, birodalmi—nemzeti koncepciójának alakulására.

A kérdés az, vajon az osztrák-német polgárságnak 1866-ban volt-e lehetősége arra, hogy befolyást gyakoroljon a birodalom új berendezkedésére, avagy a birodalom „kényszerhelyzete” cleve adta a megoldást.

Mit jelentett valójában a „kényszerhelyzet”, a „Zwangslage” — az a szó, amely a korabeli publicisztika bizonyára egyik leggyakoribb kifejezése volt?

A königrätzei katasztrófa után Wiener Neustadtban katonai törvényszék elé állították az északi hadsereg vezető tisztjeit: Benedek tábornagyot, a hadsereg főparancsnokát, báró Henikstein altábornagyot, mint vezérkari főnököt és Krizmanics vezérőrnagyot, az északi hadsereg hadművelési irodájának főnökét. E tény önmagában is tükrözi azt a mély megdöbbenést és kétségbeesést, amit Königrätz kiváltott. A vádlottakat, ahogy az várható volt, a katonai törvényszék felmentette. „Azok a politikai és katonai viszonyok, amelyek tudvalevően a szerencsétlen háború folyamán támadtak — írta a Wiener Zeitung —, olyan lángeszű hadvezért kívántak volna, amilyen ritkaság minden időben, s akik közé Benedek tábornagyot igen kiváló katonai képességei mellett sem számíthatjuk többé.” Hivatali mulasztást Benedek nem követett el. A törvényszék feladata pedig csak annak vizsgálata volt. A „politikai és katonai viszonyok” elemzése, amelyek a csatavesztéshez vezettek, nem tartoztak a Wiener Neustadt-i ítélkezők hatáskörébe.

² *Friedjung Henrik*: *Harc a német hegemoniáért*, III. Budapest. 1904. 180—181. I. *Adam Wandruszka*: *Schicksalsjahr 1866*. Graz, Wien, Köln, 1966. 194—195. I.

A katonai bíróság egy újabb ütközetre való felkészülés idején ült össze, hogy példát statuáljon, a rendet helyreállítsa a megvert seregben. Nem a mindenről lemondás, éppen az erőgyűjtés, a végső erőmegfeszítés napjai voltak ezek a császári seregben. Délről, Custozzából egy győzelemben edzett, napbarnított, bizakodó sereg vonult Albrecht főherceg vezetésével Bécs felé. Egy héttel Königrätz után, július 10-én a császári kiáltvány férfias elszánásra hívta fel a katonákat. Ausztria a porosz elleni háború folytatására készült. Miközben Nikolsburgban az előzetes béketárgyalások folytak, július 25-én Pozsonytól délre, a Duna és a Fertő tó között nagy csapatösszevonásokra került sor, az osztrák sereg zömét készenlétbe állították. Az újonnan kinevezett főparancsnok, Albrecht főherceg képesnek látta a hadsereget az újabb csatára, megkísérelte volna a háború folytatását. Végül is engedett John hadügyminiszter békejavaslatának, aki a császár előtt a hadsereg gyengéiről beszélt, s arról a veszedelemtől, amit a birodalom egy újabb csatavesztéssel zudíthat magára. Július 26-án a hadügyminiszterével folytatott tanácskozások hatására az uralkodó utasítást küldött Nikolsburgba, írják alá a Bismarck ajánlotta előzetes békeszerződést.³

A békét Ausztriának nem kellett koldulnia. Bismarck maga is a háború befejezését óhajtotta. Nem tartott igényt osztrák területekre. Emlékiratában attól a póztól sem tartózkodik, hogy Vilmos makaesságával szemben, aki ragaszkodott volna osztrák és szász területek meghódításához, egy öngyilkossági terv drámáját iktassa. Kihajolt dolgozószobája ablakából, s a négy emelet mélységét látva maga alatt leszámolt életével. Az utolsó pillanatban lépett mellé a trónörökös, aki vállalta a közvetítést atyja és a miniszterelnök között.⁴

Ausztria nem volt porig alázott hatalom. Volt módja arra, hogy a béketárgyaláson a maga és szövetségesei érdekeit védelmezze, s ehhez, ha mégoly bizonytalan garanciaként is, a Dunánál sorakozott 190 ezer gyalogos és 17 ezer lovas katonája. A háború gyors volt és a vereség nem került többbe, mint a néhány hét előtt még oly valószínűnek tűnő győzelem került volna. Legfeljebb a hadisarc növelte a háború számláját, amit végül is 20 millió tallerra sikerült lealkudni. Az összeget a bécsi kormány a Nemzeti Bank ezüstérmekészletéből fizette ki. Az 1866-os események a Monarchia pénzügyi helyzetében jelentős változásokat hoztak. A kormány felhagyott a deflációs rendszabályokkal. Ismét papírpénz kibocsátásra kényszerült, megnőtt az ezüst-árszó. E jelenségek közvetlenül az államháztartás szempontjából inkább a kibontakozás útját egyengették, mintsem a kilátástalan államcsőd felé sodorták a birodalmat. Az évek óta fenyegető csőd bejelentésére ezúttal sem került sor.

A birodalom belső viszonyai, az alkotmány felfüggesztése méltán váltották ki a liberálisok elkeseredett támadását. Azok az aggodalmak azonban, hogy egy háború s különösen egy vesztes háború a legnagyobb belső zűrzavart idézheti elő, alaptalannak bizonyultak. Nemesak a Klapka-légió akciója maradt hatástalan, Fričnek, a cseh emigráció Párizsban élő tagjának a Klapkáéhoz hasonló tervei sem találtak kellő visszhangra hazájában.⁵ A porosz főparancsnokságnak „A dicső cseh királyság lakóihoz” intézett kiáltványára a csehek hűségnyilatko-

³ *Friedjung*: i. m. 188—190., 338—343. l.

⁴ (*Otto*) *Bismarck*; *Gedanken und Erinnerungen*. Berlin é. n. 369—374. l.

⁵ Státní ústřední archiv v Praze (SUA) Presidium mistodřzestelství—tajne (PMT) K. 10. 1866. szept. 14., 1866. okt. 16.

zatot tettek a Monarchia mellett.⁶ Csehországban soha olyan nagy lelkesedéssel nem ünnepelték a császár születése napját, mint 1866 augusztusában, a porosz megszállás idején.⁷ A Brünnbe érkező porosz királyt Giskra német liberális polgármester rokonszenvvel fogadta. Igéretet tett, hogy mindent elkövet a porosz csapatok megfelelő ellátása érdekében. Az uralkodó pártfogásába ajánlotta a várost, de kijelentette, hogy az tántoríthatatlanul ragaszkodik császárához.⁸

A Monarchia egyik nemzete sem tett kísérletet arra, hogy a bevonuló ellen-séggel keresse a szövetséget. Ennek okait az alábbiakban még részletesen elemezni fogjuk. E helyen csak arra utalnánk, hogy a németiségnek tapasztalnia kellett, hogy Bismarck nem aggódik az osztrák-németiség sorsáért. A csehek bizton remélték, hogy a háború után Ausztria a megkezdett uton, a tartományi federalizáció útján halad tovább, ami szükségképpen a cseh királyság, a cseh történeti államjog elismeréséhez vezet majd.

A „magyar nemzet” osztozott az uralkodó, a dinasztia, a Monarchia gyászában. Ismeretes, hogy néhány nappal Königrätz után Ferenc József magához kérte Deákot, aki a nemzet részvétét tolmácsolta, és biztosította az uralkodót, hogy a nemzet Königrätz után sem kíván többet, mint a háború előtt.

Deák nyilatkozatára aligha adhat elegendő magyarázatot nagy jelleme, feddhetetlen becsületessége, ha a kortársi politikus és a történész utókor sokszor és okkal hivatkozott is arra.⁹ Deák maga a magyarok morális tartását hangsúlyozta: „Mit tett a magyar nemzet, midőn a győzelmes ellen még országunkba is behatolt? Felhasználta talán az alkalmat, hogy a bomlaldozó monarchia uralkodója és annak az ellenség kezében levő részei irányában több meg több követeléssel álljon elő, s mennél többet kicsikarjon? Nem. Volt a nemzetnek egész eréje mellett annyi tapintata is, hogy nem csigázta föl követeléseit, hanem továbbá is csak azt követelte, amit előbb követelt, s mit akkor követelt volna, ha a birodalmat a szerencsétlenség nem éri. Tette pedig ezt azért, mert tudta, hogy arra joga van, hogy azt méltán kívánhatja a birodalom veszélyeztetése nélkül. . .”¹⁰ Nemesak a morális állhatatosság és a politikai belátás, nemesak a Monarchia feltételei vezette a Deák-pártot abban, hogy az 1866 júniusi programot változatlanul érvényesnek tartsa Königrätz után is. A porosz háború elvesztése, Ausztria kiszorulása a Bundból nem teremtett olyan helyzetet, amit a nemzeti törekvések számára a háború előttinél kedvezőbbnek ítéltetett. A német kérdésben a Deák-párt — mint ezt újabban Diószegi István tanulmánya jelezte — a nagynémet megoldás híve volt. A porosz—osztrák háborúban Ausztria győzelmét várta és kívánta. Úgy vélekedett, hogy ha a Monarchia nyugati tartományjaival a Bund tagja lesz, akkor Magyarországnak szükségképpen nagyobb önállóságot kell engednie.¹¹ A Deák-pártnak ez az elgondolása indokolt volt. Ismeretes, hogy Schmerling is beszélt, legalábbis a frankfurti

⁶ *Politik*, 1866. júl. 11. „Nem ellenségként léptünk az önök földjére — hangzik a kiáltvány. . . Ha igaz ügyünk győzni fog, akkor talán Cseh- és Morvaország is megéri a pillanatot, amelyben nemzeti kívánságai éppúgy, mint a magyaroké valóra válhatnak.”

⁷ *Hugo Traub*: Aus dem Leben und Wirken des Grafen Richard Belcredi. „Österreich”, Zeitschrift für Geschichte, I. Jg. 1918/19. 298. l.

⁸ *Friedjung*: i. m. 155. l.

⁹ *Richard Belcredi*: Fragmente aus dem Nachlass. „Die Kultur”. 1905. VI. 444. l.; *Joseph Redlich*: Das Österreichische Staats- und Reichsproblem. II. Leipzig. 1926. *Louis Eisenmann*: Le compromis austro-hongrois 1867. Paris. 1907. 430—431. l.

¹⁰ *Könyi Manó*: Deák Ferenc beszédei 1866—67. IV. köt. Bpest. 1903. 5. l.

¹¹ *Diószegi István*: A magyar liberális párt és a német egység, A „Hazánk és Európa” c. kötetben. Bpest. 1970. 164—168. l.

kudarc után, arról a lehetőségről, hogy ha Ausztriának sikerült volna a Bundesakt-reformja, nagyobb önállóságot adhatott volna Magyarországnak. A porosz háború azonban nem a várt eredménnyel zárult. A kisméretű egység pedig nem növelte meg a magyarok irányába tett „engedmények” kilátásait, s így nem adott okot arra, hogy a Deák-párt módosítsa korábbi koncepcióját. Külpolitikai programja továbbra is a Monarchia létének és nagyhatalmi állásának támogatása volt, az új nemzetközi szituáció nem ébresztett a belpolitikában hasznosítható új reményeket.

A Monarchia katonái, anyagi és belső politikai helyzete 1866 nyarán tehát nem volt kilátástalan. Az ország kényszerkormányzatba jutott s békekötésre kényszerült, de önfeladásra nem.

A német nacionalizmus új jellege

Ausztria nemzetei számára alapjában új helyzet keletkezett 1866 júliusa után. Sokat és sokan írtak a sokkhatásról, amit a vereség keltett. Kétségbeesésről, reményvesztésről számoltak be a hivatalos hangulatjelentések is.¹² Levelek, nyilatkozatok sorát idézhetnénk, amelyek a letargiát tükrözik, a katasztrófát elemzik. Hogy mennyiben volt ez par excellence a németiség tragikum-érzete és mennyiben a Habsburg-birodalom polgáráé, — aligha lehet és volna értelme elválasztani.

Molischnak, a német nacionalizmus történetírójának nem volt nehéz bizonyítania, hogy e tragikus hetekben minden német találgzott: a német nacionalista beállítottságú Rechbauer ugyanazok a félelmek szorongatták, mint a nagyosztrák liberális Plenert, s mindketten kilátástalannak érezték Ausztria sorsát.¹³ Nem akarunk arra hivatkozni, hogy a katasztrófa-érzés minden háborús vereség velejárója. Mégis kérdéses, valóban olyan reményvesztett volt-e az osztrák németiség 1866 nyarán, hogy feladta volna a Habsburgok monarchiáját. Olyan kevésbé érezte magáénak a német háttérét vesztett soknemzetiségű államot, hogy benne a Habsburgok császára alig találhatott támaszt? Diószegi idézett kitűnő tanulmányában merül fel a gondolat, hogy amikor Ausztria szomszédságában német nemzeti állam született, amelyre az osztrák-németiség alig leplezett nosztalgiával tekintett, nem lehetett a soknemzetiségű birodalom vezetését kizárólag egy olyan nemzet kezében hagyni, amely maga is a birodalomtól való elszakadás gondolatával foglalkozott. Ez a megfontolás vezette a Monarchia uralkodó köreit (a nemzeti erőviszonyok figyelembevételén túl) a dualizmus akceptálásához.¹⁴ Tehát súlyos és messzevezető probléma-komplexum merül itt fel. Mi volt erőteljesebb ideológiai kötőanyag: a németiség tudata, vagy a Monarchiához tartozásé? 1866-ban valóban lemondott-e az osztrák-németiség, vagy annak egy része Ausztriáról?

Egy dolog bizonyos: roppant kevés előmunkálat alapján nem törekedhetünk végleges, megnyugtató válaszokra. Hiszen az osztrák történetírás nemcsak az eszmetörténeti, hanem az alapvető politikatörténeti kutatásokat sem végezte

¹² Körzeti hangulatjelentések az alsó-ausztriai helytartóhoz 1866 októberéből: Niederösterreichisches Landesarchiv (Nö. Landesarch.), Präsidialakten 1866. P, ad 160.

¹³ Rechbauer levele Carnerihez 1866. nov. 3. Ignaz Plener levelei fiához, 1866. dec. 7., 14., 28. *Paul Molisch*: Briefe zur deutschen Politik in Österreich von 1848 bis 1918. Wien, Leipzig. 1934. 33—35. 1.

¹⁴ *Diószegi*: i. m. 178—179. 1.

el. Fel sem vetette azt a kérdést, hogy volt-e az osztrák-német pártok, parlamenti csoportok német politikájában kitapintható különbség, s német politikájuk milyen összefüggésben állt a Monarchiáról alkotott képükkel; más szóval: Ausztria kilépése a Bundból hogyan befolyásolta az osztrák-német polgárság monarchiai reformterveit s a magyarokkal szembeni magatartását. — Megkíséreljük az egyes csoportok politikai koncepcióit felvázolni, és egy pillanatra sem vetjük el annak lehetőségét, hogy találkozhatunk olyan nyilatkozatokkal, amelyek az itt nyújtott vázlatnak egyes vonatkozásokban ellentmondanak. Ugyanis olyan, az egyes csoportokra-pártokra jellemző politikai gondolatrendszereket rekonstruálunk, amelyek nem fogalmazódtak meg határozott pártprogramként.

A német *autonomisták* (stájer és felsőausztriai képviselők tartoztak ide) nemzeti tudata a porosz háború után megerősödött, a nemzeti probléma politikájának előterébe került. Kaiserfeld autonomista pártja a német nacionalizmus talaján találkozott a csehországi *unionistákkal*. E két csoport érezte át a legteljesebben a veszteséget, amit Königrätz okozott, hogy Ausztria német tartományai nem tagjai immár a nagy német birodalomnak. Az osztrák-németiség a Habsburg-Monarchiában, hazájában, e nagy soknemzetiségű államban számszerűleg kisebbségben volt, és a tartományi föderalizmussal rokonszenvező Belcredi kormányzása alatt politikailag oppozícióba szorult. Ezt az ellenzéki státuszt még kellemetlenebbé tette az a tény, hogy a Belcredi-kormány küldetése a háború után a Monarchia viszonyainak újjárendezése volt. Az osztrák-németiség a Monarchia struktúrájának alakulása szempontjából döntő pillanatban került kisebbségi-ellenzéki helyzetbe. A német autonomisták átlátták helyzetük fonákságát. A felismerés nem letargiába sülyesztette, hanem elkeseredett aktivitásra sarkallta őket.

A főként alsó-ausztriai *nagyoosztrákok* hagyományos osztrák-német politikája nem ismerte ezt a cselekvési vágyat, szervezkedést, izgalmat, sajtóháborút, mindenféle kapcsolatkeresést. Kann őket a „neolog” autonomistákkal meg unionistákkal szembeállítva „ortodox” liberálisoknak nevezi.¹⁵ Az ortodox liberálisok politikai gyakorlatával ellenkezett a nyüzsgő politika; amíg mint parlamenti párt működtek, egy liberális kormány állt mögöttük, amelynek centralizált „nemzetfeletti” német politikája az ő érdekeiket szolgálta. Soha nem volt szükségük az oppozícióra jellemző nyugtalan és fáradhatatlan aktivitásra.

Amikor az ortodox *osztrák* liberalizmussal szembeállítjuk a neolog *német* liberalizmust, tisztában vagyunk azzal, hogy mesterséges határt húzunk két politikai vonal között, amelyben rengeteg találkozási pont van, s amely tulajdonképpen egymás felé tartó egyeneseken fut. S a két csoport között ott vannak a csehországi németek, akik majd 1867 májusában koalíciót kötnek Kaiserfelddel, de akiknek álláspontja korántsem egyezik minden kérdésben a graziakéval.

A Kaiserfeld vezette autonomista csoport mindig erőteljesen hangsúlyozta német voltát a bécsi nagyoosztrákok összbirodalmi nemzetfelettségével szemben. Mégis korán megbarátkoztak a gondolattal, hogy a monarchiai németiség a szűkebb Ausztriára korlátozza a maga nemzeti uralmát. Belátták, hogy a transzlajtán magyar hegemonia, a két birodalomfél párhuzamos centralizációja német, ill. magyar uralom alatt az osztrák-németiség ausztriai hatalmának legbiztosabb garanciája. Önálló külpolitikai programjuk természetesen nem volt. De nyilat-

¹⁵ Robert A. Kann: Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie Graz, Köln. 1964. II. köt. 145. l.

kozataikban felmerült a Habsburgok nélkül létrejövő német egység gondolata; az 1848-ból örökölt sem porosz, sem osztrák vezetésű szabad Németország. És számoltak a kisméret egység lehetőségével is, az Ausztria nélküli Németországgal. Külpolitikai koncepciójuk határozatlansága ellenére programjuk szilárd elemévé vált, hogy a német tartást nem a külső Németországnak kell biztosítani, hanem a belső, erőteljesebb német politikának. És éppen ezért 1866 után viszonylag hamar megbékéltek az új helyzettel. Bármennyire logikusnak tűnnek, hogy a „németebb” osztrák liberális párt „adja fel” a Monarchiát — ők azok, akik az új viszonyok között először keresik és találják meg az új létehetőséget.

A Monarchia történetének több olyan korszaka is volt, amikor sorra születtek az újjárendezési tervek („Ausztria jövője”, „Ausztria megmentése”, „Ausztria széthullása”, „Ausztria újjáalakítása”). Az 1840-es évek közepe, majd 1866 ilyen, azután a századfordulótól a felbomlásig számtalan reformterv születik. A Monarchia válságkorszakait jelzik, s egyben e válságkorszakok termékei az újjárendezési tervek. Mint történeti források a rész kérdésekre reagáló rövid újságcikkeknel, a személyes indulatoktól fűtött magánleveleknel, vagy a pillanatnyi feladatokat meghatározó pártprogramoknál alkalmasabbak az összefüggő politikai koncepciók rekonstruálására.¹⁶

Az osztrák-német autonomisták tollából Königgrätz után számos politikai röpirat keletkezett. Adolf Fischhof, az ismert publicista néhány héttel a végzetes csata után nyílt levelet intézett a grazi Telegrafhoz. Az írásnak már a hangvétele is feltűnést keltett: nem tükröződött benne a „landesüblicher Pessimismus”. Fischhof cikksorozata néhány hét múlva „Ein Blick auf Österreichs Lage” címen önálló brosúra formájában is megjelent.¹⁷

Adolf Fischhof egy óbudai német zsidó kereskedőcsaládban született. Tanulmányai Bécsbe vonzótták, s a Vormärz idején itt kezdte politikai pályafutását. 1848-ban a radikális baloldalhoz tartozott, részt vett a kremsieri parlamentben, szerepet játszott az alkotmány kidolgozásában. A bukás után felség sértés vádjával bíróság elé került, elítélték, de viszonylag hamar szabadult. Az alkotmányos korszakban visszanyerte teljes politikai szabadságát, mégis visszavonultan élt egy karintiai faluban. Az aktív politikai életben többé nem jelentkezett. Teoretikus, publicista maradt, és amellet gyakorolta orvosi hivatását.¹⁸ 1861-ben Joseph Ungerrel közösen írták a „Zur Lösung der Ungarischen Frage” c. röpiratot.¹⁹ Fischhof terve — amely a februári alkotmánnyal egyidőben a jogeljárás elv virágkorában keletkezett — az egyetlen német liberális program volt, amely teljes autonómiát ígért Magyarországnak. Alkotmányos

¹⁶ Az 1865—67-ben megjelent fontosabb osztrák-német röpiratok, amelyek a Monarchia újjáalakításának tervével foglalkoznak: 1. *Carlos Auersperg*: Wofür kämpft Ungarn. Wien. 1866. 2. *Der Ausgleich mit Ungarn vom Österreichischen Standpunkt beleuchtet*, Wien. 1867. *Carneri*: Österreich nach der Schlacht bei Königgrätz. Wien. 1866. *Adolf Fischhof*: Ein Blick auf Österreichs Lage. Wien. 1866. *Justus Freimund (Carl Edward Müller)*: Österreichs Zukunft. Brüssel. 1867. *Bernhard Friedmann*: Wo stehen wir heute? Wien. 1866. *Ignaz Plener*: Der Zerfall Österreichs. Leipzig. 1867. *Ignaz Joseph Prohaska*: Österreichs Rettung. Wien. 1867. *Schmidt-Weissenfels*: Österreichische Zustände. Berlin. 1867.

¹⁷ *Adolf Fischhof*: Ein Blick auf Österreichs Lage, Wien. 1866. A röpirat a „Telegraf”-ban 1866 szeptemberében több részletben látott napvilágot. A Telegraf ekkor a stájer autonomisták hivatali orgánumának számított.

¹⁸ *Richard Charmatz*: Adolf Fischhof. Das Lebensbild einer österreichischen Politikers. Stuttgart, Berlin. 1910. *Heinrich Friedjung*: Historische Aufsätze. Stuttgart, Berlin. 1919. 362—371. l. *Kann*: i. m. II. köt. 149—155. l.

¹⁹ *Adolf Fischhof* und *Joseph Unger*: Zur Lösung der ungarischen Frage; ein staatsrechtlicher Vorschlag. Wien. 1861.

dualista rendszer kiépítését javasolta, úgy gondolta, a két birodalomfél alkotmánya kölcsönösen erősíteni fogja egymást. A magyar és az osztrák népképviselőket intézi a közös ügyeket: „Először külön tanácskozás és külön határozathozatal, aztán közös tanácskozás és külön határozathozatal, végül közös tanácskozás és közös határozathozatal. Így a tanácskozó testületek fokról-fokra közelednek egymáshoz, lépésről-lépésre segítik elő a megértést, amely az egyetértéshez vezet.”²⁰ De az osztrák-német polgárság akkor Schmerling nagyosztrák centralizációs álomvilágban élt, abban a hitben, hogy a liberális Ausztria szerzi meg a vezetést Németországban a konzervatív Poroszországgal szemben. Fischhof írása azért nem keltett feltűnést. Hiszen egy év múltán még Kaiserfeldnek is kevés híve akadt, amikor a parlamentben először beszélt a magyar alkotmány elismeréséről. A karintiai orvos, aki kis emmensdorfi kúriájából élénk levelezésben állt egy sor német meg cseh politikussal, felfigyelt Kaiserfeldre. A politikai kapcsolat ekkortájt keletkezett közöttük.²¹ De őt súlyos esztendőnek kellett eltelnie, míg Fischhof nézetei pártprogrammá válhattak, őt esztendőnek, amelyben Schmerling valamennyi vágya végérvényesen szertefoszlott. Königrätz után Wengraf, a Telegraf szerkesztője felkérte Fischhofot, régi jó barátját, hogy a nagy nyilvánosság előtt fejtse ki a baráti körében ismert nézeteit. Így keletkezett Fischhof írása. A grazi redaktor úgy vélte, nagyon is szükség van optimista, alkotó hangra a jajgatások, kétségbeesések közepette.²²

Fischhof elismerte, súlyosak a sebek, amelyeket a háború Ausztria testén ütött és a legsúlyosabbak azok, amelyeket az osztrák nemzetséget gyötrik. Szívükbe mart a veszteség, mert legszebb nemzeti érzéseiket sértette. Mégis reálisan mérlegelni kell a történeteket. Ausztria Itáliában egy olyan tartományáról mondott le, amelyet sohasem tudott a birodalom szerves részévé tenni. Ezt a veszteséget tehát könnyen kiheverheti. A német hegemonia végleges elvesztését másként kell megítélni. Az osztrák-németség az évtizedek során felnőtt férfivá ért, saját családot alapított, olyan nagyszámú népcsaládot, amelynek az atyai házban nem jutott többé hely. Amikor az önállóvá vált férfiú elhagyja az atyai házat, nem szakít meg minden köteléket, nem bont meg minden közösséget. A külső támasz biztonsága kényelmessé, lomhává tette az osztrák-németséget. Most a harc a szomszédulag túlsúlyban levő népekkel arra fogja kényszeríteni, hogy a maga szellemi erejére támaszkodjék. A Német Szövetségből való kiválás előnyösen fog hatni jellemére. Fischhof elemzi a Bundból való kiválás gazdasági és politikai következményeit és arra a megállapításra jut, hogy az új körülmények között a Monarchia helyzete egyszerűbbé, tisztábbá vált. Eddig Ausztria népei és kormányai mindig elérhetetlen dolgok után vágytak. A kormányok kötelességüknek érezték, hogy megőrizték az örökölt birodalmi területet és hatalmi helyzetet; olyan pozíciók védelmére kényszerültek, amelyek az idők során tarthatatlanná váltak. S a nemzeteknek is megvolt a maguk utópiája. Ausztria egy nagy örültek házához hasonlított; mindenki mulatott a másik téveszméjén anélkül, hogy fogalma lett volna a magáéről. Mindegyik nép a maga jogait hangsúlyozta, megelégedve a közös birodalom iránti kötelességekről. A birodalmi helyzet tisztázódása a nézetek tisztázódásához fog vezetni. Ez látszik a

²⁰ Fischhof 1861-es programjáról: *Charmatz*: 148–152, *Kann*, II. 149–155, *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés válaszútján (1860–61). Bpest. 1967. 570. l.

²¹ *Charmatz*: i. m. 154. l.

²² Uo. 130–131, 170. l.

kormány komoly kiegyezési szándékában, ez a magyar 15-ös bizottság indítványában.

Fischhof praktikus javaslatokat tesz az általános nemzeti megbékélésre, az osztrák-magyar kiegyezés keresztülvitelére, s a kezdeményező szerepet a nagy vállalkozásban a német autonomistáknak szánja. Írása azt sugallja, hogy nem sorscsapásként, hanem a fejlődés természetes következményeként el kell fogadni a történeteket. Az osztrák-németség nem került szembe német testvéreivel, nem szakadt ki a németiség nagy családjából, csak önálló életre kényszerült, arra, hogy nemzeti tudatát megedzve vállalja, ha kell a harcot birodalma más nemzeteivel. Fischhof a német politikusokat teszi felelőssé a mindenütt uralkodó pesszimizmus miatt. „Ausztiria további fennállásának lehetőségében bízni, ez itt fantazmagóriának számít. Másutt a politikusok arra keresnek jelmondatokat, hogy hiveiket bátorítsák, nálunk arra, hogy kedvüket szegjék, tettvágyuk utolsó nyomorúságos maradványát is megbénítsák.”

Fischhof nem volt egyedül. A német autonomista Carneri is a cselekvést sürgette.²³ Nem maradt más hátra — írta —, mint tudomásul venni a történeteket, menteni a menthetőt: el kell határozni Ausztiria két részre osztását. Ha Ausztiria a világ legszabadabb állama lesz, „a német császári korona ismét a Habsburgoknak juthat”. E jövendölés irreális volt, a kortársak is tudták. Rechbauer vitatkozott Carnerivel.²⁴ a Telegraf pedig, amikor koncepcióját ismertette, csak a dualista programjáról tett említést.²⁵

A grazi lap nagy figyelmet szentelt *Bernhard Friedmann* írásainak. Friedmann újságíró, publicista, 48-ban forradalmi cikkei jelentek meg, emigrációba kényszerült. 1858-ban tért haza. Kuranda német nacionalista „Ostdeutsche Post”-jánál mint politikai szerkesztő dolgozott, majd önálló lapot adott ki „Neueste Nachrichten” ill. „Wiener Lloyd” címen. A német autonomisták támogatták lapját, Fischhofhoz személyes barátság fűzte. Az 1860-as évek elejétől fejtette ki monarchiai reformterveit. 1863-ban a schmerlingi centralizáció éles bírálata miatt rövid időre elítélték.²⁶

Friedmann 1862-ben „Zur Einigung Österreichs” címen publikálta politikai nézeteit. Írása 1865-ben másodszor is megjelent, a változott körülmények között változatlan szöveggel.²⁷ Maga Friedmann írja, hogy röpirata a februári éra virágkorában fogant, amikor a parlamentben a schmerlingi bürokraták abszolút többségben voltak, „amikor a modern jogeljárás elmélet büszkén állt szemben Magyarország történeti jogaival, amikor mindenki hitte, hogy a februári alkotmány keresztülvitele a birodalom legfőbb érdeke.”²⁸

Friedmann a schmerlingi korszak kezdetén hirdette meg a maga mérsékelt dualista koncepcióját, ami — a Telegraf szerint — az autonomisták akkori

²³ Bartholomäus v. Carneri politikus, költő, filozófus. Stájerországban él. 1861-től Landtag, 1870-től Reichsrat-képviselő. A német autonomista csoporthoz tartozik. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815—1950. I. köt. Graz, Wien. 1957. Österreich nach der Schlacht bei Königgrätz. Wien. 1866 c. broszúrájában fejti ki nézeteit Carneri munkájáról: *Charmatz*: i. m. 220—221. l.

²⁴ Rechbauer levele Carnerihez 1866. nov. 3., *Molisch*: i. m. 33—34. l.

²⁵ Telegraf, 1866. okt. 26.

²⁶ Österreichisches Biographisches Lexikon I. *Přibram*: Erinnerungen eines alten Österreichers. Stuttgart, Leipzig. 1910. 113. l. *Franz Kroner*: Moritz v. Kaiserfeld. Leipzig. 1888. 266. l. *O. Bernhard Friedmann*: Zehn Jahre Österreichischer Politik 1859—1869. I. köt. Wien. 1879. Ezt a cikkgyűjteményét Fischhofnak ajánlja. Vö. *Charmatz*: i. m. 10. l.

²⁷ *O. Bernhard Friedmann*: Zur Einigung Österreichs. Eine Denkschrift. Wien, Leipzig. 1865. 2. kiad.

²⁸ Telegraf, 1866. nov. 28.

programja volt.²⁹ Friedmann már 1862-ben azt vallotta, hogy a Monarchia egyetlen problémája sem oldható meg önállóan: sem a magyar, sem a lengyel, sem a német, sem a délszláv; mindezek szoros kapcsolatban állnak egymással, valamint a birodalom külpolitikájával. A német szövetségi alkotmány alapos reform előtt áll és elképzelhető, hogy a reform következtében Ausztria nem lesz tagja többé a német szövetségi államnak, hanem az osztrák összbirodalom nemzetközi jogi szövetségre lép Németországgal. A Monarchián belül is alapvető reformokat kell bevezetni, bizonyos határok között kulturális és adminisztratív autonómiát adni a nemzeteknek. A fő feladat azonban a Monarchia dualista alapú újjászervezése.

Aligha szorul magyarázatra, 1866 őszén miért éppen Friedmannhoz fordult a Telegraf szerkesztősége, fejtsse ki véleményét a maga korábbi terveiről s a birodalom Königrätz utáni helyzetéről. „Hol állunk ma” c. cikksorozatában Friedmann leszögezte: éppúgy mint 1862-ben, a mérsékelt dualizmus híve.³⁰ „A dualizmust, vagy jobban mondva a német-szláv örökös tartományok unióját a magyar korona országaival, az egyedül lehetséges és célszerű állami köteléknek tekintjük, amely ebben az átmeneti szakaszban a felvilágosult abszolútizmusból az alkotmányos monarchiába vezet.” Egy történeti átmenetről van tehát szó. „El fogják ismerni Magyarország történeti jogait, minden akadály el fog hárulni Magyarország önálló fejlődésének útjából. A közös érdekek kényszere azonban a dualizmust reálunióvá fogja változtatni, a belső fejlődés közös birodalmi képviselőhöz, egységes alkotmányos élethez vezet majd.”

A németek és a magyarok érdekei külpolitikai téren is egybeesnek, a Németországgal való szövetséget diktálják. Csak ez a külpolitika ragadhatja ki Ausztriát izoláltságából, amibe szerencsétlen diplomáciája sodorta. Ha sürgősen nem rendezi viszonyát Poroszországgal, mint Németország vezető hatalmával, ha nem köt véd- és dacsövetséget egész Németországgal, akkor a Monarchia sorsa örökre meg van pecsételve. Ausztria csak Németország segítségével tarthatatja fel az orosz kolosszust.

Ausztria németjei csak akkor lesznek hajlandók áldozatot hozni a Monarchiáért, ha nemzeti létük biztonságban lesz hazájukban, ha a küllelenséggel vívott harcukat mint nemzeti küzdelmet vívják német testvéreik szimpátiájától és támogatásától kísérve. A monarchiai németiség pozíciója csak a Németországgal való viszony rendezése útján erősíthető meg. Őszinte szövetséget kell kötni Poroszországgal, a prágai békeszerződésnek megfelelően támogatni kell a német egység létrejöttét. Az osztrák németiség csak akkor lehet a Monarchia létének erős támasza, ha a birodalmon belül szabad, alkotmányos fejlődése biztosítva lesz, ha a törvényhozás, a közigazgatás és a gazdasági élet reformja a német érdekeket fokozottabb mértékben veszi figyelembe.

„Bár fájdalmasan érint bennünket Ausztria kiválása a Bundból — írja Friedmann —, mégis tudomásul vesszük. Egy történeti folyamat zajlott le előttünk, amelynek csak passzív le lehetünk részesei. Fenn fogjuk tartani szellemi és nemzeti kapcsolatainkat a német néppel anélkül, hogy a Németországon belüli egységtörekvésekkel szembehelyezkednénk.” A valóságban az a viszony — fejezi be írását Friedmann —, amely Ausztria és Németország között jelenleg fennáll, éppúgy csak nemzetközi jogi átmeneti állapot, ahogy államjogi átmenetnek kell tekintenünk a mérsékelt dualizmust Ausztria és Magyarország közt.”

²⁹ Uo.

³⁰ Telegraf, 1866. nov. 28., 30., dec. 2., 5.

Talán kissé hosszadalmasan idéztük Friedmann munkáját. Tettük ezt azért, mert abban pártjának szinte valamennyi lényeges argumentuma megtalálható. A kiegyezés alapja: a német és a magyar nacionalizmus egymásra utaltsága. Az alkotmány, a liberális szabadságjogok éppúgy a németiség hatalmát garantálják, mint a külső német támogatás. Tudomásul kell venni a történeteket: a prágai békét éppúgy, mint a dualizmust. Mindkettőt az események önfejlődése, a kölcsönös érdekek kényszere fogja módosítani. Az átmeneti stádium hangsúlyozását inkább úgy kell értelmeznünk, béküljünk meg a történeti kényszerrel, fogadjuk el, ne támadjunk ellene, semmint olyan elgondolásnak, hogy a jelenlegi formák meghaladása aktuális feladat volna. Ne felejtjük el, a dualizmus még nem jött létre. A német pártoknak támogatást kellett keresniük Belcredi föderalista kísérlete ellen, s ugyanakkor a centralista ortodox liberális táborot meg kellett nyugtatni: a dualizmus nem szakítja két részre a birodalmat, innen még van tovább út.

S ami a külpolitikát illeti: mind a párt hivatalos álláspontja, mind tagjainak magánvéleménye mindig az volt, hogy jó viszonyt kell teremteni Németországgal, bárki álljon annak élén.

Kaiserfeld mindenkor osztotta Friedmann álláspontját. Két nappal Kö-niggrätz után Trefornak küldött személyes és bizalmas hangú levelében azt vallotta, „mit ér a jajgatás, ha a történeteket úgy sem tehetjük jóvá”.³¹ Néhány héttel később pedig: Ausztria a Németországgal való érintkezésben csak nyereség. Új és termékeny kapcsolatot kell kiépíteni Németországgal. Bismarck sajnos csak porosz és nem német, azonban a németiség szabadságvágya, a kulturális és nemzeti törekvései erősebbek Bismarck személyénél. Csak a Németország és Itália iránti szimpátia politikája erősítheti Ausztriát. Nem szabad revanszra gondolni.³² A Kaiserfeld által fogalmazott autonomista programtervezet így hangzik: „Mindenek előtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy mi ausztriai németek, mint a nagy német nemzet tagjai, akik évszázadokon keresztül Németországgal szövetségben éltünk, a jövőben is németeknek valljuk magunkat. Ragaszkodunk a német néppel fennálló szövetségünkhöz, és hangsúlyozzuk, ez a szövetség fenntartható és ápolható anélkül, hogy akár a németek egységtörekvéseit zavarnánk, akár hűtlenek lennénk Ausztriával szembeni kötelességünkhöz.”³³

Német pártprogramok 1866 őszén

Kaiserfeld látta, elérkezett pártja számára a cselekvés ideje. 1866 nyarán a Monarchia vezető nemzetei megkezdték a tárgyalásokat a kormánnyal; a magyarokról szólottunk, a cseh törekvésekről a későbbiekben fogunk megemlékezni. Indokolt volt, hogy a németek is hallassák hangjukat. Bármennyire furesának tűnik, a háború után minden nemzetet megkérdeztek, vagy legalább is meghallgattak terveikről, igényeikről, csak az osztrák-németiséghez nem fordult senki. — Vagy talán nem is volt mondandójuk? Kétségtelen, hogy az alkotmány felfüggesztése óta alig akadt fórum nézeteik hangoztatására. Legfeljebb

³¹ Kaiserfeld Treforthoz 1866. júl. 5. Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), Kézirattár, Levelestár.

³² Kaiserfeld Treforthoz 1866. okt. 3. OSzK. Kézirattár, Levelestár. Idézi *Kronos*: i. m. 248–250. l., de tévesen aug. 10-i dátummal.

³³ Telegraf 1866. okt. 6.

a községi és városi tanácsok, vagy a kereskedelmi és iparkamarák ülésein követelhetők az alkotmányos viszonyok helyreállítását, a parlament összehívását, felelős kormány kinevezését.³⁴ Mégsem a politikai terrénum hiánya jelentette a fő problémát. Az autonomisták méltán keseregtek amiatt, hogy a magyaroknál politikusok, náluk viszont iskolás gyerekek csinálják a dolgokat.³⁵ Ugyanerről panaszkodott Fischhof is: a Lajtán túl férfiak, itt stréberek politizálnak.³⁶ Ausztriában nem volt olyan párt, amely magát a németiség pártjának vallhatta, amely a német nemzet nevében szólhatott volna. Az autonomisták ezt a hiányt ismerték fel, amikor a német pártok vezetésére törekedtek, amikor kijelentették: Königrätz eltemette a centralizáció eszméjét,³⁷ a nyole millió német egyesítésére tehát Kaiserfeld dualista programja hivatott. A dolog persze korántsem volt ilyen egyszerű. A centralista nagyosztrák párt létezett, ha politikai koncepciójának realitását sokan kétségbe vonták is; Bécsben nagymúltú és befolyásos sajtója és tekintélyes tábora volt. A grazi liberális törekvések a közös német politika kidolgozására mégis visszhangra találhattak. Terveik aktualitását a külpolitikai események adták. Az autonomisták mégsem a par excellence német kérdéssel, a német egységgel akartak foglalkozni, hanem az annak folyománya-ként nyilvánvalóan bekövetkező politikai változásokkal. Kaiserfeldék úgy vélték, az osztrák-németiségnek a Habsburg-Monarchiában kell kárpótlást szereznie a külső veszteségért. Königrätzet tudomásul kell venni, bele kell törődni. De azzal, hogy Ausztriában a Belcredi megesillantotta „szláv irányzat” kerüljön felül, egyetlen német sem békülhet meg.

A grazi autonomisták 1866. szeptember 9—10-én a német pártok vezető képviselőit konferenciára hívták a festői stájer városkába, Bad Aussee-ba, hogy a kétezer méteres hegyek között húzódó óriási völgykatlan magába zárt világból egy új német politika számára nyissanak utat.

A cél tanácskozás-egyezkedés, a pártok közelítése volt. Az első felhívás valószínűleg kisebb érdeklődést keltett, mint várták, kevesebben utaztak Ausseeba, mint Kaiserfeldék szeretnék volna.³⁸ Főként stájer meg felsőausztriai képviselők, nagyon kevés bécsi politikus jelent meg, a csehországi németek távol maradtak. Aussee mégis több volt, mint 15—20 képviselő magántárgyalása, és visszhangja is jóval nagyobb ennél. A dolog érdemi részéről az első újságközlemények tudósítanak. A képviselők bizalmas eszmecserét folytattak a korábban lezajlott nemzetközi eseményekről, amelyek közvetlenül érintik a Monarchia s benne különösen a németiség helyzetét. Egyetértettek abban, hogy a Monarchia átalakításának oly módon kell végbemennie, hogy az egyrészt meg-

³⁴ Szinte valamennyi nagyváros (Bécs, Salzburg, Graz stb.) tanácsa feliratot intézett már a nyári hónapokban az uralkodóhoz; állítsa helyre az alkotmányos viszonyokat. (Walter Rogge: Österreich von Világos bis zur Gegenwart. II. köt. Leipzig, Wien, 1873. 348. l. Gustav Kolmer: Parlament und Verfassung in Österreich. I. köt. Wien, Leipzig, 1902. 229—231. l. Ugyanezt tették kereskedelmi és iparkamarák is: Die Presse 1866. Szept. 25.

³⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HStA) Wien. Staatskanzlei, Informationsbüro 1866. K. 365. No. 7345. 1866. szept. 28. Friedmann mondja ezt a rendőrminisztérium ágensének.

³⁶ Fischhof levele Wengrafhoz 1866. okt. 16. *Charmatz*: i. m. 175. l.

³⁷ Telegraf, 1866. aug. 25.

³⁸ Telegraf, 1866. szept. 16. — Nem érdektelen a Rendőrminisztérium ágensének jelentése a tanácskozásról: „Bár az újságok nagy jelentőséget tulajdonítanak a német képviselők ausseei találkozájának, mégsem gyakorolt túl nagy hatást. Azt mondják, a bécsiek olyan letargiában vannak, hogy számukra mindegy, osztrákok maradnak-e vagy poroszok lesznek. A refrén az, hogy rosszabb már nem lehet. Berger azt a megjegyzést tette, hogy a letargia oka az osztrák tudat és a császár cselekvőerejének hiánya. HStA, Staatskanzlei, Informationsbüro 1866 K. 365. No. 7045. 1866. szept. 12.

feleljen az osztrák-németség történelmi fejlődésének, másrészt ne hagyja figyelmen kívül nemzeti kapcsolatát-összefüggését a nagy német nemzettel. E cél érdekében szükséges, hogy a német képviselők egyetértésre jussanak, zárt német pártot hozzanak létre. Az adott viszonyok között — folytatódik a Telegraf ismertetése — a korlátozott dualizmus (a közös ügyek közös parlamenti kezelése) az egyetlen forma, amelyben a némettség fenti törekvése, valamint a Monarchia szabad, alkotmányos fejlődése megvalósulhat. A résztvevők fellépnek a föderatív átalakítás ellen, de a tartományok egyéniségének megőrzése céljából fontosnak tartják a Landtagok autonómiájának kiterjesztését. Végezetül hangsúlyozzák, hogy a Monarchia szükséges átalakítása csak alkotmányos úton, a nem a magyar koronához tartozó területek törvényes közös képvisellete útján valósítható meg.³⁹

Aussee szándékosan nem adott akcióprogramot, csak elvi állásfoglalást: világosat, rövidet, egyértelműt. Német párt vagyunk, német érdekeket kell képviselnünk, a sajátos osztrák-német érdekeket, sohasem feledkezve meg arról, hogy egy nagy német állam áll mögöttünk. Elsősorban nemzeti érdekeinknek, de a Monarchia alkotmányos fejlődésének is a dualista forma felel meg legjobban.

A tanácskozási visszhangja feltűnően élénk volt. A bécsi lapok közül a Presse élesen kikelt az ellen, hogy az autonomisták a német nacionalista törekvéseiket a liberális követelések elé helyezték. „Az egység felett áll a polgári szabadság” vallotta az öreg Presse, és ezen az elvi alapon mereven elutasította a dualista terveket. Königgrätz számára azzal a tanulással szolgált, hogy a külügy, a hadügy és a pénzügy maradéktalan egységéről egyetlen nagyhatalom sem mondhat le. A dualizmus használhatatlan államforma, az abszolutizmushoz és ezen keresztül forradalomhoz kell vezetnie.⁴⁰

A Neue Freie Presse viszont támogatta az ausseei programot, olyannyira, hogy szülőatyja, az öreg Presse „önkéntes bécsi autonomistának” titulálta.⁴¹ A Neue Freie Presse írta: „Hűen az ausseei programhoz, hamarosan ott fogunk állni, ahol a megoldás van: az alkotmány alkotmányos módosításának útján.”⁴² A közös ügyek közös parlamenti kezelése — vitatkozik a másik bécsi lappal — olyan mértékben centralista program, amennyire azt Ausztria érdekei megkívánják. A parlament egysége a közös ügyekben — ez a februári alkotmány magva, ha ezt a graziak megőrizték, hűek maradtak a februári alkotmányhoz. A dualizmus biztosítja a ciszlajtán tartományok számára a szigorú egységet. A dualizmus, ahogy Kaiserfeldék tervezik, csak a föderalizmus negációja, a centralizmusból megtart annyit, amennyi elegendő védelmet nyújt a personalunio fenyegetésével szemben.⁴³

A Telegraf nap mint nap tudósított az ausseei megbeszélésekről, s a többi lap sietve közölte a híreket. Úgy látszott, Kaiserfeldék komoly tekintélyre tettek szert. Egy váratlan epizód azonban megzavarta az autonomista párt felfelé ívelő pályáját. Kaiserfeld aláírásával a Tagespostban egy közlemény jelent meg, amely szerint a Telegraf tudósításai az ő tudta nélkül születtek, azok nem felelnek meg a maga és pártja álláspontjának.⁴⁴ A nyilatkozat szenzációt keltett.

³⁹ Telegraf, 1866. szept. 11., 13.

⁴⁰ Telegraf, 1866. szept. 15., 16., 17. számai ismertetik a bécsi lap cikkeit és vitáznak vele. A dualizmus ellen: Die Presse, 1866. szept. 19., 26.

⁴¹ Die Presse, 1866. szept. 19.

⁴² Neue Freie Presse, 1866. szept. 12.

⁴³ Neue Freie Presse, 1866. szept. 16.

⁴⁴ 1866. szept. 20. (A Tagespost cikkét csak közvetve ismerjük.)

Mi volt az incidens hátterében — merül fel joggal a kérdés —, mi kényszerítette Kaiserfeldet arra, hogy egy pártja számára olyan jelentős pillanatban dezavualja a maga politikai orgánumát?

A dolgok megértéséhez tudni kell, hogy szeptember 15-én a Neue Freie Presse közölte Riegernek egy Wieserhez, a német autonomista politikushoz címzett levelét, amelyben Rieger a cseh-német megbékélést szorgalmazta. A bécsi lap kommentárt fűzött a cseh politikus írásához: ne képzeljék a csehek — így a bécsi újság —, hogy az autonomisták véd- és dacsövetséget kötnek majd velük. A Telegraf ezt a Neue Freie Presse-cikket vitatva azt írta, hogy bár az ausseei program a föderalista megoldást határozottan elutasította, mégis egy távolabbi jövőben, amikor a német pártok egysége már létrejött, meg fogja kísérelni a megegyezést más nemzetekkel is.⁴⁵ Ez a Telegraf-cikk váltotta ki Kaiserfeld tiltakozását. Kellemetlenül érintett engem és párthíveimet — írta Kaiserfeld —, hogy az ön (ti. Wengraf) lapja által a publikumban olyan elképzelések születhetnek, amelyek célunk elérését megnehezítik. Ön polemíába kezdett Rieger levele kapcsán egy tekintélyes bécsi lappal, amely pedig üdvözölte a mi programunkat.⁴⁶

Ismeretes, hogy az első autonomista nyilatkozatok a Landtagok autonómiájának kiterjesztéséről beszéltek. Az ausseei tanácskozással egyidőben hozta a Telegraf Fischhof röpiratát, amelyben arról is szó volt, hogy „az autonomisták megértése az egyes tartományokban lüktető élet iránt, kiméletük, amellyel a nemzeti érzékenységet, a nemzetek fájdalmát kezelik, ősi germán nyíltságuk és egyszerű lényük, gondolkodásmódjuk valamennyi nemzet tiszteletét kivívta”. Ezért az autonomisták hivatottak arra, hogy a nemzeti pártok közeledését előmozdítsák, az egyes nemzetek képviselőit privát tanácskozásokra hívják. Tudni kell, hogy még augusztusban a bécsi szláv konferencia idején a német autonomista korifeusok többször felkeresték a „Stadt Frankfurt”-ban lakó cseh vezetőket, tárgyaltak velük.⁴⁷ Ezen előzmények után érthető, miért fordult Rieger levélben Wieserhez, magántanácskozásokat javasolva az autonomista meg a cseh vezetők között. Rieger levele aztán „véletlenül” jutott a Neue Freie Presse szerkesztőségébe, s a bécsi lap a graziak nevében utasította vissza a cseh közeledést. Erre reagált Wengraf olyan módon, hogy antiföderalista programjának hangoztatása mellett a csehekkel való további tárgyalás lehetőségét sem utasította el. A Bohemia két héttel később azt írta az ügyről, hogy Kaiserfeld akkor már tudta, hogy Belcredi elfordult a csehektől, ezért helyezkedett szembe velük ő is.⁴⁸ Hogy Kaiserfeld új magatartásában milyen szerepet játszott a kormány elfordulása a föderalista tervektől, erre más vonatkozásban még visszatérünk. Természetesen nem az a célunk, hogy egy nyilvánvalóan nem túl fair sajtóháborút rekonstruáljunk. (Ez egy XX. századi olvasó számára amúgy sem szenzáció.) Úgy érezzük azonban, hogy a Wengraf — Kaiserfeld párharcnak melyebb okai voltak, amelynek feltárása nem érdektelen.

Egy rendőrminisztériumi ágens így számol be a történetekről: Az autonomisták eredetileg hajlottak arra, hogy a riegeri cseh párttal együttműködjenek. Az utóbbi időben azonban több tényező befolyásolta nézeteiket. Fischhof Graz-

⁴⁵ Ugyanezt a gondolatot fejtegeti a Telegraf 1866. szept. 18-i cikke is.

⁴⁶ Telegraf, 1866. szept. 23.

⁴⁷ Bohemia, 1866. szept. 30. A bécsi szláv konferenciáról a következőkben még szólni fogunk. A Bohemia prágai német lap, szerkesztője Franz Klutschak.

⁴⁸ Uo.

ból azt írta Friedmann-nak, hogy az autonomisták kezdik megérteni, hogy a német egység gyors megvalósulása a legközelebbi jövőben szükségszerűen az osztrák-német tartományokat is közelebről érinteni fogja. Ezért nem tartják tanácsosnak megállapodást kötni a csehekkel. A cseh vezetők először maguk közt teremtsenek rendet, azután egyezzenek meg a csehországi németekkel. Fischhof arról is beszámolt Friedmann-nak, hogy az autonomisták kapcsolata az Ausztrián kívüli német pártokkal az utóbbi időben nagyon megerősödött, és ezt erősen veszélyeztetné, ha Németországban úgy látnák, hogy a legliberálisabb osztrák-német párt a csehekkel — akik állandó antagonizmusban vannak a német érdekekkel — köt szövetséget. Ez az érvelés Fischhof szerint olyan nagy hatást gyakorolt a grazi politikusokra, különösen Kaiserefeldre, hogy elhatározta, ügyelni fog, hogy a Riegerrel való együttműködésnek a látszatát is kerülje. Így született dezavualó cikke saját pártorgánumának megbékítő hangú írása ellenében, aminek célját senki sem értette, és aztán az éppoly sötét második írása, amivel a Telegrafot rehabilitálni akarta.⁴⁹

1866 őszén tehát a német autonomisták felismerték, hogy nem lehet fél gesztusokat tenni. Ahhoz, hogy sikerüljön német alapon pártot gyűjteni, a mérsékelt dualizmust elfogadtatni, le kellett mondani a csehekkel való kacérkodásról. A német nacionalizmus a dualizmussal jól megfért, az Ausztrián belüli liberálisabb nemzetiiség politikával nem.

Nem sokkal az incidens után végre megjelent az ausseei program hivatalos szövege. Német nacionalista jellegéhez többé nem fért kétség. A publikációt újabb tanácskozás előzte meg: november 16-án Ausseeben egyhangúan elfogadták Kaiserefeld programját.⁵⁰ A grazi vezér azt hangoztatta, hogy „Ausztria elsősorban a német munka alkotása. Csak a németek teremthetik újjá. Nélkülük, vagy az ő akaratuk ellenében ez a birodalom nem formálható. Ha a németek be akarják tölteni hivatásukat, akkor mindenekelőtt németnek kell érezniük magukat, német voltukat a legnagyobb becsben kell tartaniok.”⁵¹

A program — mint a szeptemberi nyilatkozatok is — a sajátos osztrák-német érdekek és a nagy német nemzethez való tartozás gondolatából indul ki. A Monarchia újjáalakítására a korábbinál konkrétabb tervet dolgoz ki. „... a közös ügyek elismerésén alapuló dualizmus hívei vagyunk... Minthogy az abszolutizmust az állami élet valamennyi szférájából ki akarjuk zárni, ezért a magyar országgyűléssel való megegyezés alapjául csak a közös ügyek közös parlamenti kezelését tartjuk elképzelhetőnek.

Azon tartományok számára, amelyek követték az 1861. február 26-i Pátens egybehívását és amelyek ily módon az említett állami alaptörvényt elfogadták, egyedül a Reichsrat kompetens a birodalmi alaptörvény módosítására. Éppen ezért a Landtagok ilyen jogát — amennyiben azok megválasztására nem alkotmányos módon kerülne sor — nem ismerhetjük el.

A birodalom hatalmi helyzete, az erős kormányhatalom, valamint az alkotmányosság alapelvei megvalósítása érdekében, továbbá annak következtében, hogy a Lajtán inneni tartományok közt közösség áll fenn, ezen tartományok számára közös képviselést követelünk. Ez a képviselést aztán nem a tartománygyűlésekből, hanem közvetlen módon a lakosságból fog származni, minden par-

⁴⁹ HHStA, Staatskanzlei, Informationsbüro 1866. K. 365. No. 7345. 1866. szept. 28. Figyelemreméltó, hogy az ágenst Friedmann informálta.

⁵⁰ Telegraf, 1866. nov. 17.

⁵¹ Uo.

lamenti prerogatívával fel lesz ruházva, azaz a kormány minden nem birodalmi közös ügyben ennek fog felelősséggel tartozni.”⁵²

A program új eleme egy olyan „szűkebb Reichsrat”, azaz egy olyan osztrák parlament, amelyet közvetlenül (tehát nem a tartománygyűlésekből) delegálnak. Az autonomisták éppenséggel egységes alkotmányos orgánomot követeltek Ausztria számára, amilyen a Lajtán túl a magyar országgyűlés volt. Így Kaiserfeld centralizmusa a szűkebb Ausztria vonatkozásában következetesebb, mint Schmerling februári alkotmányáé volt. Az 1861. évi alkotmány ui. közvetett Reichsrat-választást írt elő, teret engedve főként a cseh és a galíciai tartománygyűlésen nagy szerepet játszó feudális arisztokráciának, és természetesen — akarva-akaratlanul — a nemzeti pártoknak. A Kaiserfeld tervezte közvetlen Reichsrat-választás éles ellentétben állt az autonomisták korábban oly hangzatosan hirdetett „autonómia” elveivel: a Landtagok kompetenciájának kiterjesztésével.⁵³ Ez a szöveg egyértelműen deklarálta, hogy az autonomisták lemondtak a szláv népekkel való kacérkodásról, a német centralizmus és a tartományi autonómia összehétközésének abszurdításáról. Aussee a német pártok egységét és a két „vezető” nemzet egymásra találását szolgálta.

Már október elején olyan hírek jártak, hogy a program publikálása előtt a graziak a Deák-párt néhány kiemelkedő képviselőjével is tárgyalni fognak. Meg akarják hallgatni véleményüket, hogy biztosítsák a program kedvező magyar fogadtatását. A Wanderer arról tudósít, hogy Keményt várják a stájer fővárosba, s a Pesti Napló szerkesztője Grazból egyenesen Pusztaszentlászlóra készül Deákhoz. A Presse felháborodik azon, hogy az autonomisták formálisan „kikérik a magyarok véleményét” és programjukhoz „Deák hozzájárulását várják”, hogy „esetleg magyar szellemben módosítsák” azt. „Az autonomisták kiegyezési törekvése minden határon túlmegegy. És ezt nevezik ők korlátozott dualizmusnak.”⁵⁴

A Pesti Napló október elejétől elismerő, rokonszenvező hangú cikkeket közölt az ausseei tanácskozásról. Dicsérte Kaiserfeld becsületességét, józan felfogását.⁵⁵ „A mi ügyünknek máris sok szolgálatot tőn — írta Kemény lapja —, anélkül, hogy más akart volna lenni, mint osztrák patriota és német érzelmű férfiú, ki mikor a centralista szédelgéseknek ellene szegül, midőn a kibékülést mozdítja elő, tulajdonképpen ugyanaz érdekeket akarja erősíteni, melyeket a merev központosság konokul fogott fel, s midőn a legbuzgóbban tör elérni, menthetetlenül kockáztat.”⁵⁶

Október közepén Kemény cikksorozatban elemezte az ausseei gondolatokat és elismeréssel szólt róluk.⁵⁷ Egyetlen — persze korántsem lényegtelen — kérdésben hozott ellenvetéseket: a közös ügyek közös parlamenti kezelésének dolgában. Ezzel kapcsolatban is óvakodott az olyan észrevételektől, „melyeknél a polémikus él inkább csillámlanék fel, mint a rábeszélési vágy”.

⁵² Telegraf, 1866. nov. 18. Részleteket közöl *Kronos*: i. m. 258—259. l.

⁵³ A Kaiserfeld tervezte közvetlen Reichsrat-választást a decemberi alkotmány sem tudta megvalósítani. Csak 1873-ban a liberális kormánynak sikerült elérnie.

⁵⁴ Die Presse, 1866. okt. 10. 11-én a Telegraf közli: Kemény nem azért járt Grazban, hogy jóváhagyását adja az ausseei programhoz.

⁵⁵ Pesti Napló, 1866. okt. 9.

⁵⁶ Pesti Napló, 1866. okt. 11.

⁵⁷ Kemény négy részből álló cikksorozata a Pesti Napló 1866. okt. 13., 14., 16. és 18-i számaiban jelent meg.

„Magában véve a közös ügyekre kétségtelenül ráfér a parlamenti tárgyalás, s ha az állam önállóságának megoltalmazása semmi kegyeletre, semmi áldozatra méltó nem volna, akkor természetesen igen rossz úton járna az, aki azon törné a fejét, hogy noha a parlamentáris kormányrendszert tartja a legcélszerűbbnek, mégis annak hatásköre alól nagyfontosságú kérdéseket vonjon le. Azonban ki ne tudná, hogy *vannak erős érdekek, melyek magát a szabadságot is, minden apparátusával együtt képesek háttérbe szorítani.*”⁵⁸ (Kiemelés tőlem — S. É.)

Kaiserfeld is — magyarázza Kemény — mindenekelőtt pártja német voltát, az osztrák-németiségnek a német nemzethez tartozását hangsúlyozta, és ennek rendelte alá további terveit. A közelmúlt háborújában a kis német államok sora önként vállalta a porosz vezetést, egy olyan állam főségét, amely az alkotmányosság tekintetében esetleg elmarad mögötte, nem féltette a megvalósuló egységes Németországtól a maga alkotmányos jogait, mert a nemzeti egységet fontosabbnak látta a maga szabadságánál.

Kemény joggal hivatkozott Kaiserfeldre, hiszen amit itt fejtegetett, elméleti szempontból nem volt valami új dolog. Az osztrák-német és a magyar liberalizmus azonos dilemmával állt szemben; Közép-Kelet-Európában a nemzeti egységért vagy a függetlenségért küzdőknek közös problémája az „egység” és a „szabadság”, mutatis mutandis a nemzeti függetlenség és a szabadság közti ellentmondás. Választani kellett: ha nem is vagy-vagy formában, mégis voltak „erős érdekek, melyek magát a szabadságot is... képesek háttérbe szorítani”.

Mindkét liberalizmus megalkuvásra kényszerült, a maga alkotmányos eszméiből feladott annyit, amennyit nemzeti érdekei szempontjából szükségesnek ítélt. Bármennyire hangoztatta is a 60-as évek folyamán az osztrák-német polgárság és főként Kaiserfeld pártja az osztrák és a magyar liberalizmus egymásrautaltságát az alkotmány megteremtésében és védelmében; a liberális szolidaritás nem volt elég a két nemzet közeledéséhez, nem teremtett olyan szövetséget, mint Aussee: az egymásra utalt nacionalizmusok programja. Ne értsük félre, a kiegyezés nem azért jött létre 1867-ben az osztrák-német és a magyar uralkodó osztály között, mert végre nem a liberális jogokat hangoztatták, hanem a számukra a felett álló nemzeti érdekeket, hanem azért, mert egy olyan történelmi szükséghelyzet alakult, amely felismertette velük (főként az osztrák-németiséggel — a magyarok ezt korábban is tudták) a nacionalizmusban való egymásrautaltságukat. Ez a kiegyezés vezérmotívuma és tartalma.

Az osztrák-németiségnek volt egy olyan — egyáltalán nem jelentéktelen — csoportja, amely az ausseeiektől eltérően ítélte meg Königrätz tanulságát. Az ortodox osztrák-német liberalizmus a Bund felbomlásában nemesak nemzeti ügyet akart látni, hanem a liberalizmus győzelmét is, nem az „Egység” és „Szabadság” ellentmondását, hanem azonosságát.⁵⁹ A Presse szerint „a Bund

⁵⁸ Pesti Napló, 1866. okt. 18.

⁵⁹ Ignatz Plener: Der Zerfall Österreichs. Leipzig. 1867. (Plener brosúrája először az NFP mellékleteként jelent meg 1867. febr. 14.) Plener az új német fejleményekben a nemzeti egység és a politikai szabadságjogok harmóniájának megvalósulását látja, a Monarchia szükséges egyensúlyozó szerepe értelmetlenné, az 1815-ös szerződések feleslegessé váltak. A német egységnek szükségképpen Ausztriát is érintenie kell. Csak akkor jöhet létre az egységes Németország, ha Ausztria is megtalálja benne a helyét.

koronás fők kölesönös biztosító intézete (volt) Németország népeinek rendőri igazgatására”. Örvend a felbomlás láttán, mert ezzel nagy akadály hárult el, de nem (mint a premisszák után várható lenne) a népek szabad fejlődésének, hanem Cisz- és Transzljajtánia összeolvasztásának útjából.⁶⁰ A csehországi német lap szerint Königrätz új lehetőséget adott a Habsburg-egységállam megteremtésére. Tévedés azt hinni, hogy az osztrák-németeknek minden átalakításba bele kell egyezniük. Éppen azért, mert megszűnt felemás helyzetük Németországban és Ausztriában, határozottabban léphetnek fel a Monarchia egyége mellett.⁶¹

Schmerling örökösei voltak ezek? — A nagyosztrák centralizmus, a birodalmi egység hívei, a „parlamentáris egységállam” pártja.⁶² A „parlamentáris” tiltakozás Belcredi „felfüggesztési” politikája ellen s egyben Kaiserfeld programja, a dualizmus ellen is, mert ez utóbbi az abszolutizmust csempészi a birodalmi közös ügyekbe. Az ortodox osztrák liberálisok abba a roppant kellemes helyzetbe kerültek, hogy miközben a februári pátens talajáról elutasították a magyar liberálisok programját, a maguk alkotmányos elveit hangoztatva a liberalizmus pózában tetszelegtek. Kaiserfeld nacionalizmusát a liberalizmus nevében ítélték el. Pedig a centralisták és az autonomisták egyaránt nacionalista programot hirdettek, az osztrák-német nacionalizmus két egymástól különböző válfaját.

A centralisták október elején a morvaországi nagyiparos Skene bécsi szalonjában „ellen-Aussee”-t rendeztek. Konferenciára hívtak 26 német képviselőt, hogy mint Kaiserfeldék, egyesítsék a német pártokat. „A nemzet” vezető pártjának tisztjéért versengtek. Tizenöten jelentek meg Skene Kolowrat-ringi új otthonában. Alsó-Ausztriából Mühlfeld, Pratobervera és Schindler, Salzburgból Lasser, Karintiából Tschabusnigg, Csehországból Hasner és Hanisch, Morvaországból Skenén kívül Giskra, Hopfen, Kinsky, Dr. Ryger, Dr. Wanderstraß és Szabel, végül Sziléziából Hein. A többi meghívott, a stájerországiak meg a csehországi németek jó része kimentette magát. A résztvevők listáján egy sor ismert név olvasható, hárman (Hein, Lasser és Pratobervera) a Schmerling-kormány tagjai voltak.⁶³ A bécsi tárgyaláson sajnálkozva konstatálták a stájerországiak távolmaradását, s aztán leszögezték, hogy nemcsak az alkotmány kérdéseiről, azaz a birodalmi reform kérdéseiről akarnak szólni, hanem a politikai szabadság ügyéről is. Ez fricska volt a „legliberálisabb” német párt felé.

A bécsi konferencia deklarálta, hogy az események menete 1865. szeptember 20-a, az alkotmány felfüggesztése óta világosan mutatja a konstitucionalizmushoz való ragaszkodás szükségességét. A Reichsrat azonnali összehívása az egyedüli eszköz, amely belső zavarából kisegítheti a birodalmat.⁶⁴ Ez a követelés természetesen Belcredi politikája, a miniszterelnök „képviselő gyűlés” terve ellen szólt. A Belcredi-féle akció alap gondolata az volt — magyarázza a bécsi centralista lap —, hogy a tartományok szabadon egyezkednek a koronával és egymással, anélkül, hogy figyelembe vennék a februári alkotmány fennálló és

⁶⁰ Die Presse, 1866. szept. 16.

⁶¹ Bohemia, 1866. okt. 5.

⁶² Az új elnevezést magyarázza: Die Presse, 1866. aug. 31., szept. 13.

⁶³ Die Presse, Abendblatt (A) 1866. okt. 6., Telegraf A., 1866. okt. 6. Bohemia, 1866. okt. 5—6. A meghívottak közül nem jelent meg felesége betegségére hivatkozva Kaiserfeld, továbbá Kuranda, Tinti, Waser — valamennyien autonomisták —, valamint a csehországi németiség vezető politikusa, a Tagesbote szerkesztője, Herbst sem.

⁶⁴ Die Presse, 1866. okt. 6.

minden tartomány számára közös jogalapját. A februaristák szerint azonban csak a Reichsratnak van joga arra, hogy a korona hozzájárulásával az állami alaptörvényt a szükségletnek megfelelően módosítsa.⁶⁵ Az alkotmányhű párt nemcsak azért utasítja el Belcredi „képviselő gyűlés” tervét, mert az újabb oktrojálást jelent, hanem főként azért, mert azzal az alkotmány definitív megszüntetése visszavonhatatlanná válnék.

A bécsi konferencia szilárdan ragaszkodik a februári alkotmányhoz, az abban meghatározott közös ügyekhez, valamint az azok kezelésére szolgáló, rendszeresen ülésező egységes birodalmi képviselőtestülethez. Mindez azonban nem érinti lojális készségét engedményekre, ha azok nem a föderalizmus irányába hatnak.⁶⁶ A közhangulatra mi sem jellemzőbb, mint hogy a Bécsben tárgyaló képviselők tanácsosnak tartották leszögezni, bár hűek a februári alkotmányhoz, hajlandók „a dualizmust minden konzekvenciájával, a legtisztább formájában is akceptálni”. És csak ezután következik ugyanennek az állításnak a negációja: az alkotmányreform csakis alkotmányos úton, a *szélesebb* Reichsratban lehet végbe.⁶⁷ A zárt körből, hogy először jelenjenek meg a magyarok a birodalmi tanácsban, aztán lehet szó a februári törvények módosításáról, az ortodox német centralisták Königrätz után sem tudtak kikecmeregni. Szemrehányást tettek a magyaroknak, úgy viselkednek, mintha ők győztek volna Königrätznél⁶⁸ — mennyivel inkább érvényes Skene szalonjára: elfelejtették, hogy elveszítették a döntő háborút.

Október 18-án publikálták a bécsi lapok a Skene szalonjában fogalmazott 4 pontos programot: 1) Ragaszkodunk a februári alkotmányhoz, 2) a közös ügyeknek az októberi diplomában és a februári pátensben meghatározott köréhez és kezelési módjához; 3) a fenti keretek között hajlandók vagyunk alkotmánymódosításra; 4) követeljük a Reichsrat azonnali összehívását.⁶⁹

A Telegraf méltán állapította meg: ezért ugyan kár volt napokig tanácskozni. A formula semmitmondó. Második pontjából mindenki azt olvas ki, amit akar. Az alkotmányossághoz való ragaszkodás pedig annyira magától értetődő, hogy az nem különbözteti meg a bécsi centralistákat más német pártoktól.⁷⁰

A bécsiekkel egyidőben Prágában a csehországi német képviselők tanácskoztak Herbst elnöklete alatt. A Presse október 7-én, a prágai értekezlet kezdetén azt írta, nem kétséges, hogy határozatuk meg fog egyezni a bécsiekével.⁷¹ Ha Herbst valóban mindenben egyetértett volna Skenével, bizonyára Bécsbe megy, s nem szervez Prágában külön értekezletet. Herbst lapja, a Tagesbote nem fogadta nagy lelkesedéssel a Kolowrat-ringi híreket. Skene szalonja ne vindikálja magának a jogot — írta —, hogy az osztrák-németség nevében nyilatkozzék. Ezt csak egy olyan konferencia tehetné, amelyen valamennyi frakció képviselői részt vesznek. A bécsi tanácskozást a prágai lap a szláv konferencia

⁶⁵ Die Presse, 1866. okt. 7.

⁶⁶ Die Presse, 1866. okt. 18. — Telegraf A., 1866. okt. 18. Az itt közölt programot egy öttagú bizottság formulázta, amelynek elnöke Pratobervera, tagjai: Hasner és Hopfen, továbbá Skene és az autonomista Schindler voltak. Schmerling egykori minisztereinek, Pratoberverának, Hasnernek és Hopfennek a bizottságba való beválasztása azt szimbolizálta, hogy a konferencia ragaszkodik az egységállamhoz, a meglévő, de felfüggesztett alkotmányhoz, a szélesebb Reichsrathoz. A bizottság megválasztásáról: Die Presse 1866. okt. 6.

⁶⁷ Bohemia, 1866. okt. 9.

⁶⁸ Die Presse, 1866. szept. 16.

⁶⁹ Die Presse, 1866. okt. 18.

⁷⁰ Telegraf, 1866. okt. 19.

⁷¹ Die Presse, 1866. okt. 7.

pártjának tartja. Sajnálja, hogy nem kerülték el ezt a párhuzamosságot, s egy nem túl jelentőssel szaporították a politikai programok amugyis nagy számát.⁷²

A Telegraf arról tudósít, hogy az autonomisták és a csehországi német képviselők között az alapvető kérdésekben egyetértés született.⁷³ Az utóbbiak sajátos helyzete ismeretes. Ha volt terület, ahol a németiséget a „német háttér” elvesztése közvetlenül és súlyosan érintette, Belcredi kokettálása a föderalista törekvésekkel nemzeti hegemoniájában közvetlenül fenyegette — akkor az Csehország volt. Kétségtelen, hogy a csehországi németiséget politikai helyzete nem a bécsi, a hagyományos összmonarchiai osztrák, hanem Kaiserfeld német nacionalizmusa iránt tette fogékonyra. „Bécsben a németeknek megvan minden támaszuk: az udvar német, a hatóságok németek. A tartományokat is németként kell kormányozni. Mert ha az nem történik így, akkor az út Berlinbe nem oly nagy, Bismarck nem süket, hogy a cseh- és morvaországi németek panaszait ne hallja meg.”⁷⁴

Természetesen érdemes volna ezek után számszerűleg is meghatározni, hogy az egyes német pártcsoportok milyen erőt képviseltek. Erre azonban nem vállalkozhatunk. Minthogy a parlament nem működött, a képviselők csak magán-tanácskozásokon találkoztak, ahogy ez Aussee-ben is történt. Ezekben a pártok vezetői vettek részt. Számukból inkább a csoport aktivitására, semmint tényleges nagyságára lehet következtetni. Azt ugyan tudjuk, hogy 1867 májusában, az új képviselőházi ülészak megnyitásakor a 118 képviselő döntő többsége, mintegy 90 fő a Kaiserfeld-Herbst vezetete autonomista-unionista koalícióhoz tartozott, s a maradék kb. 30 törvényhozó sem egységesen képviselte a centralista álláspontot.⁷⁵ Ezekből az adatokból azonban visszafelé semmiképpen sem lehet következtetni. Hiszen 1867 nyarán már minden lényeges kérdés — a magyar éppúgy, mint a német — eléggé egyértelműen alakult ahhoz, hogy a „józan” osztrák-német polgár beletörődjék a megváltoztathatatlanba. A Königrätzet követő hónapokban a Kaiserfeld-csoportnak legfeljebb 18—20 tagja lehetett. (A Landtagokban természetesen több.) A centralisták nemesak számszerűleg voltak fölünyben, hanem a gyakorlati politika és a közvéleményre való szellemi befolyás sokkal több és fontosabb eszközzel rendelkeztek. Ha az elkövetkező hónapokban hatásuk fokozatosan csökken, annak tudható be, hogy az örökölt pozíciók nem voltak elegendők az örökölt, ám időközben teljesen irreálissá vált politikai álláspontok védelmezésére.

Cseh törekvések 1866 végén

A cshek úgy érezték, hogy a porosz—osztrák háború nemesak a német egység megvalósulásának, hanem a maguk nemzeti történetének is sorsfordulója. Mélyen élt bennük az a meggyőződés, hogy a Németországhoz való csatlakozás katasztrofális következményekkel járhat a cseh nép számára. Ezért nem reagáltak Bismarck felhívására. A porosz invázió idején tartózkodtak minden demonstrációtól. A cseh pártok nem léptek fel a porosz program mellett, holott Poroszor-

⁷² A Tagesbote cikkéből részleteket hoz a Telegraf A. 1866. okt. 9.

⁷³ Telegraf, 1866. okt. 12.

⁷⁴ HHStA, Staatskanzlei, Informationsbüro 1866. K. 366. No. 6799. Ágensjelentés a csehországi német kaszinó tevékenységéről. 1866. aug. 29.

⁷⁵ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates IV. Session. Index, Wien. 1869. Vö. Kolmer: i. m. I. köt. 257. l.

szág háborús célja, hogy Ausztriát kiszorítsa a frankfurti fejedelmi gyűlésről — egyben a maguk legfőbb vágya volt. Az ifjú cseh Sladkovský és Gregr a megszállás heteiben óvták párthíveiket a politikai szervezkedéstől, nehogy azt a poroszok a maguk céljaira hasznosíthassák. Frič felhívásának Csehországban alig volt visszhangja. Ellenben a „Sokol” szervezetek szabadcsapatokat akartak szervezni Poroszország ellen, a Habsburg-Monarchia védelmében és nemzeti sérelemnek érezték, hogy a bécsi kormány nem bízott bennük annyira, hogy a nagy veszélyben segítségüket kérje.⁷⁶

A csehek azt remélték, hogy a háború számukra kedvező megoldása alapján új osztrák politikát involvál, hogy a német háttér elvesztése a nemzeti-föderatív átalakítás felé nyit utat. És jó okuk volt hinni ebben. Hiszen Belcredi szeptemberi manifesztuma, „a szabad az út” programja egy „szlávbarát” politika nyitánya lehetett. Egy cseh brosúra, amely a „Politik”-ban látott először napvilágot, utalt arra, hogy miközben az egész civilizált Európa, a győzelmes Poroszországot nem kivéve a döntő órában egyértelműen az osztrák Monarchia további fennállása mellett foglalt állást, egyetlen félhivatalos orgánum állította, hogy számára Ausztria léte közömbös. Ez az orgánum pedig a Moszkovszkije Vedomosztyi volt. A szláv nagyhatalom léte, az a tény, hogy a Bundból kiszorult Ausztriának az orosz kolosszus szomszédságában kell helytállnia, a Habsburg-Monarchiát arra figyelmezteti, hogy a maga szlávjait szorosabban kösse politikájához. A belpolitikában, a Monarchia belső struktúrájában hasznosítandó érv volt az Oroszországra való hivatkozás. Jellemző módon a csehek magyarázták az osztrák-németeknek, hogy nincs értelme a kifelé kacsingatásnak. Bécs a Német Birodalomban provinciális kisváros lenne, ipara, kereskedelme, egész gazdasági tevékenysége életveszélyes konkurenciaharcba kerülne. Az osztrák-németeknek le kellett mondaniok a birodalmi szerepről — ismétli a cseh röpirat Bismarck érveit —, hogy elfoglalhassák természetes helyüket keleten. Ez a politika azonban csak akkor lehet sikeres, ha tudomásul vesszük, hogy „a Monarchiában más népekkel élnek együtt, ha lemondanak centralizációs és germanizációs terveikről”.⁷⁷

A cseh politikusok ragaszkodtak a Habsburg-Monarchiához. Bármennyire elhatárolható egymástól a cseh politika három fő vonala, a Clam, Thun és Schwarzenberg vezette arisztokrata-konzervatív, a Rieger és Palacký vezette ócseh, valamint Sladkovský és Gregr ifjúcseh irányzata, az *ausztroszlavizmus* mindnyájuk közös jellemzője volt. A Monarchia védszárnya alatt akartak a cseh tartományok számára nagyobb önállóságot biztosítani. A csehek „először mint nemzeti-ség alkotnak egy pártot, annak alapja a német törekvésekkel való szembehelyezkedés, és csak azután bomlanak csoportokra”.

Az 1860-as évek elejétől a csehek többsége Palacký, Rieger, Brauner mögött sorakozott fel. Magáévá tette azt a nemzeti-politikai gondolatot, hogy az osztrák

⁷⁶ IIIStA. Staatskanzlei, Informationsbüro 1866. K. 366. No. 8519. Ágensjelentés a Rendőrnisztériumnak 1866. nov. 21., SUA. PMT. K. 10. 1866. máj. 26. A prágai Rendőrigazgatóság jelentése az általános politikai hangulatról (a háború előestéjén) a csehországi helytartónak. A „Sokol” (Sólyom) tornaegyesületet Fügner alapította a 60-as évek elején Prágában, a századeleji németországi nacionalista tornaegyesületek mintájára. Hamarosan egész Csehországot behálózták a Sokol-szervezetek, majd a különféle olvasóegyesületek (Beseda). *Alfred Fischel*: Das tschechische Volk. Breslau. 1928. 42. l.

⁷⁷ A prágai Politik cikksorozata: Österreich und die Völker Österreichs nach dem Kriege im Jahre 1866. Megjelent a lap augusztusi számaiban, később pedig önálló brosúra formájában s. Prag. 1866.

hatatlan Ausztriában kell elismertetni a tartományok történelmi jogait, a cseh korona országai szorosabb összetartozását, amelynek kifejezése a közös cseh országgyűlés (Generallandtag) volna. Riegerék úgy gondolták, ha a nemzeti mozgalom Morvaországban és Sziléziában megerősödik, az ottani Landtagok fogják szorgalmazni a „cseh országgyűléshez” való csatlakozást. A Generallandtagot tehát távlati programnak tekintették. Az aktuális feladat a nyelvi egyenjogúsítás, a helyi autonómiák kiterjesztése volt. A párt nemzeti céljai érdekében a tartományi arisztokráciával való együttműködés lehetőségét kereste, s e törekvése politikáját konzervatív irányba terelte. Rieger hívei a leggazdagabb csehek voltak. Nagybirtokosok, rengeteg vezető értelmiségi és velük különféle kulturális egyesületek tartoztak táborába, Morvaországban Pražakon meg Brandelen keresztül gyakorolt befolyást. Vidéki hívei csak lassan vették észre a párt átalakulását, közeledését az arisztokráciához. Riegernek hihetetlenül nagy személyes tekintélye volt, a nemzet vezérének számított. Pártjában önkéntes fegyelem uralkodott, minden kérdésben vele szavaztak.

A Národní Listy, Riegerék eredeti sajtóorgánuma Gregr szerkesztésében demokratikusabb színezetet nyert, mint azt alapítói óhajtották volna. Ezért került sor Rieger önálló lapjának, a „Národ”-nak kiadására. Ekkor változott meg helyzete a cseh politikai életben: a Národ lett a konzervatívabb (később őcseh) lap, míg a Národní Listy a progresszív (ifjúcseh).

Rieger befolyása a nemzeti kérdésekben változatlan maradt, az általános politikában azonban csökkent. A „Národ”-nak nem sikerült megfelelő népszerűsége szereznie. A legbefolyásosabb, demokrata nézetekről ismert publicisták a „Národní Listy”-nél maradtak (Sladkovský). Skrejsovský német nyelvű orgánuma, a „Politik” szintén a „Národní Listy”-t támogatta. Az ifjúcseh párt nem volt olyan osztrák beállítottságú, mint Riegerék. Ragaszkodott az osztrák állameszméhez, de csak hasznossági szempontból, politikai szükségből. Elzárkózott viszont Frič és Taxis „extrém demokratizmusától”, és főként berlini kapcsolataitól. Nem közeledett a nemességhez, nem bízott benne. A középosztályra, a városi kispolgárságra és a parasztságra egy részére támaszkodott. Falusi papok és tanítók tartoztak táborába. A párt programjában a nemzeti igények mellett egy sor par excellence liberális követelés szerepelt, mint a konkordátum felfüggesztése, az egyház alárendelése az államnak, az egyházi nagybirtok részvétele az államadósság törlesztésében stb.⁷⁸

Két héttel Königrätz után a cseh pártok vezetői Prágában tanácskozást tartottak. Riegert bízták meg, hogy keresse a kapcsolatot Párizssal, minthogy Franciaország az egyetlen hatalom, amely képes a további háborút és Poroszország esetleges terjeszkedését megakadályozni. Úgy döntöttek, hogy memorandumban foglalják össze programjukat, és azt a cseh nép nyilvános deklarációjaként megfontolásra ajánlják az uralkodónak és a bécsi kormánynak. A háborús állapotok miatt azonban nem került sor a program publikálására. Július 23-án amúgyis megérkezett Skrejsovský távirata, amely Bécsbe invitálta a cseh politikusokat. Mégsem érdektelen Rieger memorandumának figyelmet szentelni. A Poroszországtól való félelem, a Poroszországgal szembeni elzárkózás jellemzi

⁷⁸ A cseh politikai pártok jellemzésére: HStA Staatskanzlei Informationsbüro 1866 K. 366. No. 7809. 1866. okt. 20., No. 8519. 1866. nov. 21. SUA. PMT. K. 10. No. 1765. 1866. szept. 11. SUA Polizeipräsidium (a továbbiakban PP) 1863–69. Fasc. R/3/56. 1866. okt. 20. Rieger közeledése a konzervatív arisztokráciához: *Jan Havránek: Česká politika, konzervativní aristokraté u uspořádání poměrů v habsburské říši letech 1860–67.* 79–88. l.

az iratot. Azt hangsúlyozza, hogy a cseh királyok a német nemzet egykori szent Német Római Birodalmában a választófejedelem méltóságát viselték, anélkül, hogy a cseh tartományok a birodalom részét képezték volna. „A cseh tartományok hűek a Habsburg-dinasztiához, a Monarchiához, és ebben a Monarchiában látják legbiztosabb védelmüket.” Politikai vágyaikat, összehasonlítva más cseh deklarációkkal röviden öt pontban fogalmazzák meg. Ragaszkodnak az 1724. évi Pragmatica Sanctiohoz, valamint alkotmányukhoz: az októberi diplomához és az 1865. évi szeptemberi manifesztumhoz. A cseh korona országaiban lakó min-két nemzet nyelvi egyenjogúságát követelik, a cseh korona országainak más tartománycsoportokkal való teljes politikai egyenrangúságát, állami individualitásának elismerését a birodalmi kormányban és a birodalmi képviselőben egyaránt. Végül leszögezik, hogy a cseh korona országai tartománygyűlésük különleges hozzájárulása nélkül sem a Német Szövetséggel, sem más állammal nem hozhatók államjogi kapcsolatba.

A memorandum azt az álláspontot tükrözi, ami 1861 óta Palacký, Rieger és velük a cseh nemzeti mozgalom általános programja volt. Szerepel benne a tartománycsoportok elve, bizonytalan utalás a három cseh tartomány összetartozására. Az aláírók között minden fontos személyiséget megtalálunk az ó- és ifjúcseh irányzatból egyaránt. Csak Skrejsovský nevét keressük hiába.⁷⁹

Skrejsovský már a háború folyamán Bécsben tevékenykedett, tárgyalt a lengyel meg a délszláv vezetőkkel.⁸⁰ Július 23-án szláv konferenciára hívta Bécsbe Riegert, Palackýt, Clamot és Lobkowitzot. Palacký és Rieger azonnal útnak indultak. 25-én éjjel már a fővárosban voltak. Ezen a napon kötötték meg a fegyverszünetet Nikolsburgban. Megérkezésük a bécsi sajtóban nagy izgalmat váltott ki. Attól tartottak, hogy a fejletlen zűrzavart a szlávok a maguk hasznára fordítják majd.⁸¹ Három hét múltán pedig a Presse elkeseredéssel írt a tartománycsoport tervekről.⁸²

A szláv konferencia Bécsben és Badenben tanácskozott. Ott volt Palackýn és Riegeren kívül a morvaországi Pražák. A horvátokat Stroßmayer püspök és Mazuranić, a költőpolitikus, a lengyeleket Goluchowski képviselte. A tanácskozást — mint ismeretes — felkeresték a német autonomisták is.⁸³

A konferencia dokumentuma a Monarchia föderalista átalakításának átfogó terve.⁸⁴ Bevezetőjében azt hangoztatja, hogy miután Ausztria megszabadult a Német Szövetségben játszott bizonytalan szerepétől, lehetősége nyílt teljes kötelezetlenségre a német politikában. Módja nyílt *osztrák* érdekű, nem pedig speciális nemzeti színezetű kül- és belpolitikát folytatni. Tartsa tehát távol magát minden szövetségtől, amely túlmegegy a nemzetközi szerződéseken és amely

⁷⁹ A cseh bizalmi férfiak július 19. és 22. között Prágában tartott konferenciájáról: *Anton Ottokar Zeithammer*: Zur Geschichte der böhmischen Ausgleichsversuche (1865—71). Prag. 1912. Zeithammer közli Rieger programjának szövegét is. 12—15. l. Vö. továbbá *Jan Havránek*: Die tschechische Politik und der Ausgleich von 1867. Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. (Materialien der internationalen Konferenz in Bratislava. 28. 8. — 1. 9. 1967.) Bratislava 1971. c. kötetben 530. l. Az 1866. júliusi programot aláírták: Dr. Franz Brauner, Dr. Franz Palacký, Dr. Stanislav Prachenský, Dr. Franz Ladislav Rieger, Dr. Karl Sladkovský, Dr. Jakob Škarda, Wenzel Tomek, Anton Ottokar Zeithammer, Wenzel Zelený.

⁸⁰ *Havránek*: Die tschechische Politik. 531. l.

⁸¹ *B. Rieger*: Riegers Erinnerungen aus dem Jahre 1866. Politik, 1905. dec. 19.

⁸² Die Presse A., 1866. aug. 18.

⁸³ *Reiger*: Erinnerungen. *Zeithammer*: i. m. 16—17. l.

⁸⁴ Publikálta: *Zeithammer*: i. m. 16—21. l.

idegen hatalmakkal való konfliktushoz vezethet. Fordítsa minden erejét a belső viszonyok rendezésére, az alkotmányos állam kialakítására.

Az alkotmány kiépítése az októberi diploma szellemének megfelelően államjogi-történeti alapon menjen végbe. A történeti országhatárok (Landesgrenzen) fenntartása mellett vegye tekintetbe a nemzeti igényeket és a kor követelményeit: ragaszkodjék szilárdan a központi vezetéshez, ami az állam egységét és hatalmi helyzetét garantálja, ugyanakkor biztosítsa a tartományok egyéniségét és a tartománycsoportok autonómiáját. Öt tartománycsoportot tételez fel (innen a pentarchiaterv elnevezés): 1. A német tartományok, 2. a Vencel- valamint, 3. a Szent István-korona országai, 4. Galícia és Bukovina, végül 5. a délszláv területek (helyzetük szabályozását a magyarok és a horvátok közös közvetlen megegyezésére bízta).

A 12 pontos program egy meglehetősen bonyolult többlépcsős decentralizációs rendszert vázol. A birodalmi kormánynak tagja a közös minisztereken kívül az öt tartománycsoport udvari kancellárja, alkancellárja és országbírója. Az udvari kancellár a maga tartománycsoportja kormányának feje és a tartománycsoportja képviselőtestületének tartozik felelősséggel. A harmadik szinten, a tartományok élén tartományi kormány áll, amit az udvari kancellár javaslata alapján választanak és a Landtagnak felelős. A birodalmi ügyek gondozására a korona a birodalmi kormány javaslata alapján a tartományok élére helytartót jelöl ki, aki az udvari kancelláron keresztül érintkezik a birodalmi kormánnyal és annak felelős. A törvényhozó hatalom szintén három lépcsős: 1. a tartománycsoportok képviselőinek kongresszusa, 2. a Generallandtag, ami a „történeti-politikai nemzetek” képviselőtestülete, és végül a Landtag.

Ez az első, részleteiben megfogalmazott föderalista program Goluchowski közreműködésével készült, így közös cseh—lengyel alkotásnak tekinthető. Nem praktikus értékéről kell elmélkedni. A cseh—lengyel közös ausztrószláv programnak elméleti jelentősége és tartalma volt. A történeti államjog elvéből kiindulva bizonyos etnikai elveket is érvényre juttatott. Így lett a Generallandtag „a történeti nemzetek” képviselőtestülete. „A genetikus vagy nyelvi nemzetek” teljes egyenjogúságát ismerte el az iskolában és a közhivatalokban. E jogok biztosítását a tartományok törvényhozására bízta.⁸⁵ Olyan program volt ez, aminek alapján Rieger lehetségesnek gondolta az együttműködést a történeti individualitást képviselő tartományi arisztokráciával.⁸⁶

Úgy látta, hogy programja megvalósulása számára a dolgok nagyon kedvezően alakulnak. Július 30-án a császár szívélyesen fogadta a cseh küldöttséget.⁸⁷ Riegert optimizmus töltötte el. Így ír erről: „A németek érezték, hogy Ausztria Bundból való kizárásának be kellett következnie, és ezzel a dinasztina német politikája időszerűtlenné vált. Úgy hittük, egy tisztán osztrák politikában a szláv többségnek nagyobb mértékben kell érvényre jutnia. Telve voltunk reményekkel. Mindenütt megnőtt a tekintélyünk és éreztük, hogy ebben a vonatkozásban Ausztria valamennyi szláv népe mögöttünk áll. Így ügyeink sokatígérően és biztatóan kezdtek alakulni.”⁸⁸

⁸⁵ A történeti államjog tiszteletben tartása azzal a következménnyel járt, hogy az alpesi tartományokban élő szlovénekről a bécsi szláv kongresszuson szó sem esett, képviselőiket az 1866 júliusi tanácskozáásra meg sem hívták. *Alfred Fischel: Der Panslavismus bis zum Weltkrieg.* Stuttgart, Berlin, 1919. 328—330. l.

⁸⁶ Az arisztokráciával való együttműködés igényéről. SUA. PMT. K. 10. No. 28. 1867. jan. 4. A prágai rendőrigazgatóság a cseh helytartóság elnökének.

⁸⁷ *Rieger: Erinnerungen.*

⁸⁸ *Havrának: Die teschechische Politik.* 531. l.

A problémák először a föderalista táboron belül jelentkeztek. Azt tervezték, hogy Belcrediól Goluchowski miniszteri kinevezését kérik, s Goluchowski majd a kormány tagjaként tesz további lépéseket a föderalista program szellemében. Goluchowski maga azonban kételkedett a terv sikerében. Azt mondta Riegernek, „szeretnék hinni, hogy ezt a hasznos és bölcs dolgot [t. i. a föderalizációt] az udvar el fogja fogadni. Sajnos a politikában nem mindig a megértés győz, hanem bizonyos tradíciók és előítéletek, és ezért félek, hogy itt minden értelemmel és hasznossággal szemben fognak dönteni. Nem hagynak fel azzal, hogy a németeket támogassák a szlávok egyenlő jogaival szemben.”⁸⁹

Amikor augusztus 10-én a miniszterelnöknél tett látogatás alkalmával Goluchowski miniszteri kinevezését említették, Belcredi azt válaszolta, lehetséges, hogy néhány lengyel óhajtaná azt. Mások azonban azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy Goluchowskit ne hívják meg Bécsbe, mert rá Galíciában van szükség a paraszttal szemben.⁹⁰ Palacký rosszkedvűen jött el Belcreditől. Naplójában a következő bejegyzés áll: „Augusztus 10. Pražakkal Belcredinél, reménytelen.”⁹¹

Pedig Belcredi, legalábbis a cseh nemesi párttal igyekezett jó kapcsolatot tartani. Testvére, Egbert is ehhez a csoporthoz tartozott. Felesége, Anna gyakran ír arról naplójegyzeteiben, hogy a cseh arisztokrata politikusok, különösen Clam-Martinić részvételével éjszakába nyúló szócáták folytak a Belcredi-szalomban.⁹² De a miniszterelnök a konzervatív arisztokráciával tartott kapcsolatot, azokkal, akik maguk sem vallották maradéktalanul a szláv kongresszus eszméit. Hiszen sem Clam, sem Schwarzenberg, sem Lobkowitz nem mentek Skrejsovski hívására Bécsbe. „Nem helyes a kormány szükséghelyzetét kihasználni” — válaszolta Clam, amikor Rieger szemrehányást tett neki, amiért kivonta magát a bécsi tanácskozásból. Azt mondta, hogy ő a császár prágai utazásától várja a megoldást, akkor minden lehetőt megtesz majd. Egyébként teljesen Belcredire hagyatkozik.⁹³

Azokban nemcsak a vezetők közti viszálykodás gátolta a föderalizációs terveket. Belcredinek komoly fönttartásai voltak a tartománycsoportok eszméjével szemben. Ez nemcsak Rieger emlékiratából tűnik ki, hanem Belcredi személyes feljegyzéséből is: „A csoportok alakításának eszméje a valóságban nagyon tökéletlenül felel meg az elérendő célnak. És az októberi diploma szellemével sem hozható összhangba, mert az először az eddigi törvényhozási közösség felbomlása volna annak érdekében, hogy azután eléggé mesterséges és mechanikus módon az újraegyesítéshez fogjon hozzá . . . Az egymás ellen törő erők mechanikus összekapcsolása a széthullás magvát hordozza magában. Az adminisztratív szervezete és a költségvetés kezelése szempontjából, tehát formailag előnyös lenne, tartalmilag azonban sokkal nagyobb hátránnyal járna. Azokat, akiket valóban felismerhető szükség vezet a birodalmi központba, erőszakkal választaná el attól. . . Minthogy az államban nem lebecsülendő a centrifugális erő, ez könnyelmű politika volna.”⁹⁴

⁸⁹ Rieger: Erinnerungen.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Havránek: Die tschechische Politik 532. l.

⁹² Arthur Zimprich: Belcredis Versuch einer Föderalisierung der Donau-Monarchie (1865—67). Ungarn-Jahrbuch Mainz 1969. I. köt. 108—109. l.

⁹³ Rieger: Erinnerungen. Schwarzenberg is a császártól várta a megoldást. Aug. 4-én azt írta Riegernek: „Én csak azt gondolom, hogyha őfelségének egy Schwarzenberg tanácsára van szüksége, akkor az a személy 24 órán belül rendelkezésére állhat.” Ezért tartotta feleslegesnek a kérés nélküli program-formulázásokat. Havránek: Die tschechische Politik, 532—533. l.

⁹⁴ Belcredi magánfeljegyzéseiből idézi Zimprich i. m. 115—116. l.

Belcredi az összbirodalmat féltette a pentarchia tervtől. És tudta, hogy a tartománycsoportok elve a konzervatív arisztokráciának sem kedves. A konzervatívok történeti államjog elve a tartományok individualitását ismerte. Az etnikai momentumok, amelyek a pentarchia terv „Gruppenföderalismus”-ában — ha mérsékelten is — éppúgy szerepet játszottak, mint Palacký „osztrák állameszméjében”, idegenek voltak az arisztokrácia gondolatvilágától.⁹⁵

A morva konzervatív politikus Pražák igen találóan jellemezte Clam felfogását: 'Durch und durch' konzervatív volt. A csehszláv párthoz értelmi megfontolásból csatlakozott és nem azért, mert szlávnak érezte magát. Azonban hamarosan belátta, hogy Csehország számára a cseh népnek milyen nagy jelentősége van, és ezért mindinkább cseh [böhmischer] patriotának vallotta magát. Arra törekedett, hogy a cseh nemzeti pártnak megnyerje osztályos társait, mégpedig azzal a szándékkal, hogy a nemesség vegye kezébe a vezetést. Kifelé azonban fenn akarta tartani Palacký meg Rieger vezető szerepének látszatát.⁹⁶

A föderalista tervek bukása nem vezetett rezignációhoz. Augusztus 28-án Rieger levelet írt Wiesernek, amelyben utalt az autonomistákkal Bécsben folytatott tárgyalásaira, arra az elvi megállapodásra, hogy az állam számára nélkülözhetetlen centralizációt őrizve a tartományok, a tartomány-csoportok vagy korona-területek autonómiáján fognak munkálni. A gyakorlati feladatok tisztázásához Wieser támogatását kérte, a magántanácskozásokat szorgalmazta. — Rieger levelének hatását már ismerjük.⁹⁷

1866 nyarán, amikor Bécs, Graz és Klagenfurt városának tanácsa a szűkebb Reichsrat összehívását és liberális kormány kinevezését követelte az uralkodótól, a csehországi körzeti képviselőtestületek szintén nyilatkoztak. Jungbunzlau július 23-án elutasította a nagynémet velleitásokat, és követelte Ausztria kilépését a Bundból. Kifejezte ragaszkodását a szeptemberi manifesztumhoz és a tartományok képviselőinek összehívását sürgette. Hasonló szellemben, csak még élesebb hangon szólt augusztus 2-án a Weiswasser-i körzeti bizottság. A három cseh tartomány számára közös Landtagot akart adó- és hadseregmegajánlási joggal, felelős kormányval. Nyomában egy sor további körzet szögezett le hasonló elveket.

E fellépések fokról-fokra jutottak el a Belcredi elleni oppozícióhoz. Az ifjúcsehek elégedetlenek voltak a miniszterelnökkel.⁹⁸ Kezdetben biztunk benne, de most elfordulni látszik a megkezdett úttól — írta a Politik.⁹⁹ A szláv olvasóegyletekben agitáció kezdődött az államminiszter ellen.¹⁰⁰ Szeptember 30-án már Clam kérte Riegert, hogy hasson megnyugtatólag a sajtóra. Rieger elkeseredetten válaszolt. „A cseh sajtó gyakran segített a németeknek. Ez történik most is.”¹⁰¹

Belcredi még megígérte, hogy alkalmas időben beszél az uralkodónak a koronázásról. Cseh egyetemet, választójogi reformot és néhány további engedményt helyezett kilátásba.¹⁰² Novemberre már Riegerék bizalma is megingott.

⁹⁵ Vö. *Havrának*: Die tschechische Politik. 532. l.

⁹⁶ *Pražák*: Paměti a listář I. köt. 35. l. Idézi *Havrának* uo.

⁹⁷ Neue Freie Presse, 1866. szept. 15-i száma hozza Rieger levelét.

⁹⁸ *Havrának*: Die tschechische Politik. 533. l.

⁹⁹ Die Politik, 1866. szept. 19.

¹⁰⁰ HHStA. Staatskanzlei, Informationsbüro 1866. K. 365. No. 7316. 1866. szept. 25.

¹⁰¹ *Rieger*: Erinnerungen

¹⁰² Uo.

Az oppozíciót is vállalták volna az államminiszterrel szemben.¹⁰³ Lassan azonban megvilágosodott, a helyzet kulcsa nem Belcredi kezében van.

A szláv konferencia, a cseh föderalizációs tervek minden várakozás ellenére kudarcba fulladtak. Bizonyára van részgazsága minden elkeseredett elemzésnek. Rieger Clam Martinicot vonta felelősségre, meg a lengyelek határozatlan magatartását okolta. Clam is csalódott, ő a császár prágai útjától várta a fordulatot. Ez utóbbi megvalósult, csak nem úgy, ahogy a csehországi arisztokrácia óhajtott volna. Politikai tárgyalásokra már nem került sor: a császár a Hradčínban írta alá Beust külügyminiszteri kinevezését. A szász politikus éppen azt a politikát testesítette meg szemükben, amitől legjobban tartottak: Ausztria harcát a német hegemoniáért.

A vezető cseh politikusok önmarcangolása felesleges volt. Nem ők követtek el taktikai hibát. És számításuk sem volt teljesen irreális. Hiszen a német háttér elvesztése — ha Ausztria lemond a revansról — a föderatív átalakításnak is utat nyithatott volna. Nem volt naív játék a július-augusztusi szláv konferencia, amint sok bécsi politikus elképzelése sem, hogy Ausztria végre minden erejét a birodalmi centralizációra fordíthatja.

Hiszen a legváltóságosabb hetekben: Königrätz és a prágai béke közt Ferenc József semmilyen irányban sem kötelezte el magát. Nem kényszerült erre. Birodalmában rend fogadta. Hogy a háborús vereség milyen kompromisszumot diktál, nem volt olyan evidens, hogy akár az összbirodalmi centralizáció, akár a föderalizmus hívei nyilvánvalóan felesleges szélmalomharcot vívtak volna.

¹⁰³ IHHstA. Staatskanzlei, Informationsbüro 1866. K. 366. No. 8519. nov. 21.